

KÖZLEMÉNYEK

Az anabaptista gyülekezetek írott hagyományai. Az osztrák Tudományos Akadémia alábbiakban ismertetett kiadványa¹ régóta érzett hiányt pótol. Az anabaptista, a cseh-morva testvérekhez közelálló (huteri) gyülekezetek, amelyek hazánkban, ill. a történelmi Magyarország területén több évszázadon át léteztek, példa nélkül álló sajátos szervezettségüket, kiváltságos helyzetüket egészen a XIX. századig megőrizték. De Mária Terézia uralkodása alatt katolizálni voltak kénytelenek. Az új ipartörvények értelmében mesterségüket is csak céhekben tömörülve űzhették, ami az eredetileg házközösségekben űzött műiparukat teljesen átformálta.

Az anabaptisták a radikális reformáció balszárnyán állva, a XVI. század elején, az ERASMUS Rotterodamus követőinek köréhez tartozó humanista teológusok kezdeményezésére váltak ki az egyházból és hitközségekbe tömörülve teológiai, történelmi, erkölcsantitási, nevelésügyi és közszervezeti irataikat évszázadokon keresztül százaszámra kéziratilag másolták. Jellemző módon, bár egyes teológiai műveik nyomtatásban is megjelentek, általában idegenkedtek a nyomtatványoktól. Legnevezetesebb irodalmi műveik közé tartoznak a martirologia jellegű annalsztikus krónikák, melyek egyszerűsmind igen becses magyar történelmi forrásoknak tekinthetők.

A kódexek zöme (eddig ismereteink szerint 110 db.) a történelmi Magyarország könyvtáraiba került, különösen az egyházi hatóságok által szorgalmazott elkobzások útján. Így a szakolcai jezsuita kolostorból, annak II. JÓZSEF császár által elrendelt felszólása után, a nagyszombati egyetemi, a nyitrai, pécsi, gyulafehérvári és kolozsvári püspöki könyvtárban és a pozsonyi káptalani, valamint liceumi könyvtárban gyűjtötték őket egybe, ami éppen a megsemmisítés elől épségben maradt; természetesen legtöbbje végeredményben az esztergomi primási könyvtárba került. Századfordulónk óta több (5 db) kódex került az OSZK-ba, valamint egy a kismartoni tartományi könyvtárba, (Szalonakról). Valószínűleg még a BATTHYÁNY Ferenc idején történt településből származhat.

Az Osztrák Akadémia által kiadott és teljesnek vélt katalógusban feldolgozott kódexek túlnyomó része a magyar könyvtárakban őriztetett. A szerző ROBERT FRIEDMANN Michigan-i egyetemi tanár, történettudós, már több évtizeddel ezelőtt járt hazánkban és itt indította el tudományos adatgyűjtését, különösen az esztergomi primási könyvtárban. A szóban forgó kódexeket a XIX. század elején legelsőnek MICHNAI András, majd GYURIKOVICH György dolgozták fel. A század második felében a pozsonyi káptalani és liceumi kódexeket KNAUZ Nándor ismertette az *Új Magyar Sion*-ban. Végül BECK József kimerítő

¹ *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften. Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur. 1529—1667.* Zusammengestellt von ROBERT FRIEDMANN unter Mitarbeit von ADOLF MAIS. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 86. Band Hermann Böhlau Nachf. (Graz—Wien—Köln, 1965. 179 l.)

forráskutató munkával kiadta az Osztrák Tudományos Akadémia Fontes Rerum Austriae sorozatában 1883-ban az anabaptista krónikákat. Jelen folyóirat hasábjain már 80 év előtt megjelent egy ismertetés: VÁGNER József jegyzékéről, mely 1886-ban a nyitrai egyházmegyei könyvtár kézíratait és régi könyveit dolgozta fel. Itt részletesen foglalkozik azzal az anabaptista krónikával, amely az alvinci telepítés ismeretlen részleteit tartalmazza. Jakobus WERNER-féle 1623. „Hausbuch.” Századunkban a kódexekkel e lap hasábjain SZIMONIDESZ Lajos foglalkozott. A budapesti Egyetemi Könyvtár anabaptista kódexeit KIRNER A. Bertalan adta ki 1942-ben. Ezenkívül foglalkoztak még a kódexekkel: ÁLDÁSSY A., FAUST Ovidius. Az amerikai vallástörténeti kutatás csak legújabbban figyelt fel a radikális reformáció és a szektáriánus mozgalmak e nevezetes forrásaira. (HORVATH-K. Mária, *Anabaptist Book Confiscation in Hungary during the eighteenth century*, Goshen Indiana 1965.)

Az oroszországi anabaptista telepekről Canadába bevándorolt „testvériségek” birtokában levő történelmi kódexeket J. ZIEGELSCHMIDT és R. FRIEDMANN publikálták. A kódexektől függetlenül levéltári adatokat viszont Grete MECENSEFFY bécsi professzor adja ki a Täuferakten sorozatban, mely még a magyarországi anyaggal való kiegészítésre vár. A magyar történettudomány mindaddig módszeresen nem foglalkozott az anabaptisták kézírataival.

R. FRIEDMANN kimerítő, az összes bibliográfiai adatokat szakszerűen kimunkáló katalógusát pár adattal szeretnők kiegészíteni. Az OSZK gyűjteményéből az Osztrák Akadémia katalógusa csak két németnyelvű kódexet ismer: Quart Germ. 921, Oct. Germ. 281, HAJDU Helga azonban a közelmúltban további három anabaptista kódexet azonosított Ezek az Oct. Germ. 330., amelyet FORRÓ Félix ismert budapesti könyvgyűjtő birtokából és az Oct. Germ. 355, mely a gróf WILCZEK-féle kreuzenstein kastély könyvtárából került vétel útján az OSZK-ba. Legérdekesebb azonban a Quart Germ. 852 jelzetű kódex, amelyet a legszebb kalligráfiával 1641-ben DRELLER Izsák sobotistai könyvkötő és kéziratmásoló alkotott, de amelynek szövege a BECK által ismertetett P. Q. R. jelzetű kódexből már ismeretes volt. A fent említett Oct. Germ. 355 jelzetű kódex BECK kezében volt, de csak művének publikálása után, mint azt sajátkezű bejegyzései mutatják. E kódex kötése a XVI. század végéről való és BECK szerint az austerlitz slavkovi könyvkötő műhelyben készült, amely házközösségben, ugyanezen időben kerámiai műhely is működött. J. HAJDU Helgának azonkívül sikerült a pécsi egyetemi könyvtár XX-14. kéziratát attribuálnia, mely KLIMÓ pécsi püspök idején került a könyvtárba, ugyancsak DRELLER anabaptista krónikájának egy eddig ismeretlen szövegű másolatát tartalmazza.

Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár igazgatója KOVÁCS Zoltán pedig rábukant arra a kézíratra, MSS. III. 196, melyet Rudolf WOLKAN: *Die Lieder der wieder-Täufer* c. könyvében 1915-ben felhasznált, amelyet azonban FRIEDMANN professzor katalógusában elveszítettnek hitt. Sikerült azonkívül a FRIEDMANN-féle esztergomi listát kiegészíteni az MSS. III. 160-as és MSS. II. 513-as kódexekkel. Ezek közül az első: „Vier Kräutlein” Ehrenpreis András sobotisti „püspök” kódexe 1650 körül, az irodalomban teljesen ismeretlen volt. A könyvecske egy népszerű „Hausbuch” jellegű átdolgozása a Hieronimus BOCKH-féle *Kräuterbuch*nak és szimbolizálja növények mögé rejtve a négy leghíresebb prédikátorjukat: EHRENPREIS, WURZ, POLEY és WINTER-t. A második SCITOVSZKY hercegprímás magánkönyvtárából került a főszékesegyházi könyvtárba és a legszebb DRELLER-féle kötésben egy kolligátumot tartalmaz; fele nyomtatvány, fele kézirat. Az esztergomi könyvtárban sajnos jelenleg nem található és elveszítettnek tekinthető a FRIEDMANN-féle katalógusban jelzett következő három kódex:

1. A hitközség szervezetére vonatkozó nagy fontosságú MSS. III. 198, az ú. n. Ehrenpreis-kódex,

2. az MSS. III. 168, amelynek régi jelzete A. II. 103 II/b., 16 r. 167. f. címlap hiányzik DRELLER Izsák kötésében 1663-ból származó bibliamagyarázat;

3. és az egyetlen ismert szőlőtermelési kézikönyv a MSS. III. 140.

A gyulafehérvári Batthyaneum anyagát a szerző csak a régi VARJU-féle feldolgozásban ismerteti és nem vette figyelembe a bővebb és pontosabb SZENTIVÁNYI-félt (Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae, Szeged 1958.)

A bécsi anyag áttekintésénél szembeszökő, hogy FRIEDMANN követte BECK téves megállapítását, amely szerint a bécsi egyetemi könyvtár I. 87708 sz. kézirata azonos lenne a Budapesti Egyetemi Könyvtár III. G. 39 jelzetű kódexével, mely egy 1577-ben másolt levélgyűjteményt tartalmaz. Ugyancsak nem bizonyítható, hogy az Osztrák Nemzeti Könyvtár Ser. n. 11999 szám DRELLER-kötésű kódexe, mely 1657-ben Andreas EHRENPREIS püspöké volt, Magyarországról származott volna.

A pozsonyi kódexek felsorolásánál is tévedésen alapulhat az az állítás, miszerint a városi levéltárban őrzött Hab 4, és a GYURIKOVICS György gyűjteményéből származó kódexet BECK nem ismerte volna. Miután a szóban forgó kódexet 1935-ben KRAUS polgármester megbízásából Ovidius FAUST a BECK-hagyatékából vásárolta s annak részleteit publikálta az említett könyvben.

Az elveszettnek tekinthető kódexek sorába illesztendő viszont a pozsonyi *Ungarisches Magazin* III. 1783. kötetében SEVERT János tollából ismertetett Ambrosius RESCH: *Beschreibung was sich verlossen hat mit und bey der gmainkézirat* is.

Sajnálatos lapsus csúszott be az illusztrációk captiójába. A III. táblán látható kódex-címlap ugyanis a Budapesti Egyetemi Könyvtár HE. ab. 17 kódexének címlapja, melyet már KIRNER Bertalan is publikált és nem a pozsonyi városi levéltár Hab 1 kódexének illusztrációja.

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár anabaptista krónikája, Cod 3217, mindig ott is volt s nem a múzeumból került oda (néhai KELEMEN Lajos közlése).

Az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványa hozzáférhetővé teszi a kutatás számára azt az óriási anyagot, amelyet FRIEDMANN professzor szorgos kutatómunkával gyűjtött egybe, s amely 200 kódexet ölel fel, míg egy évszázaddal ezelőtt csak 80 kódexet ismertek. A katalógus két nagy részre oszlik: az első 1529—1665-ig terjedő időszakban írt kéziratokat sorolja fel lelőhely szerint. A II. részben tárgykörök szerinti csoportosításban foglalja közre a huteri anabaptisták prózairodalmával s közli 95 anabaptista szerző életrajzát, bibliográfiával. Nem huterita, de az anabaptizmushoz közelálló írók művei is szerepelnek, mint Hans HUT, akit I. Ferdinánd magyar király „főanabaptistának” nevez egy ediktumában; valamint ERASMUS ROTTERDAMUS, Sebastian FRANCK és a régi írók közül JOSEPHUS FLAVIUS. Igen érdekes vallástörténeti felfedezés, hogy a híres waldens, de franciskánus hittudós a XIV. századból, PETRUS OLIVI egy postillája is szerepel az anabaptista másolatok között. A János-Apokalipszis magyarázatai rendkívül nagy becsben állottak az anabaptisták előtt is. Ezt a fontos adatot az esztergomi könyvtár MSS. III. kódexében találhatjuk, közvetett bizonyítékául annak, hogy a waldens eretnekség mozgalma folyamatosan fennmaradt a XVI. században. Köztudomású, hogy többek között Morvaországban a XV. és XVI. században beghard „házak” létesültek amelyek a huterita közösségek kifermálására bizonyíthatóan döntő hatással voltak,

Megemlítendőnek tartjuk, hogy legalább 7 kódexben találunk oly orvosi jellegű szövegeket, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a XVI. sz. közepén Magyarországon járt PARACELUS műveit az újkeresztény orvosok ismerték és azokat kézirataikban szorgalmasan másolták.

Befejezésül a munka érdemét nem esőkkentő pár kritikai megjegyzést kell hozzáfűznünk, a 106. oldalon említett Sarepta település nem Ukrajnában volt, hanem a Volga

partján. Itt a herrnhuti kolóniák egyikében működött FESSLER Ignác Aurél, aki innen ajánlotta ILLÉSHÁZY Józsefnek történelmi művének egyik részletét. Az 54. o. a megkerült Cod. III. 196 esztergomi kézirat kötésén téves a nyomat jelzése. Tényleg a C.W. vaknyomás és 1665 évszám: a III 173-on olvasható. Igen kívánatos volna a magyar könyvtárakban található anabaptista kódexekből a himnodiát is publikálni, mert ezek a „siralmas énekek” temérdek magyar vonatkozást tartalmaznak. Különösen a Schmalkaldeni háború, a BOCSKAY-féle felkelés és a 30 éves háború korából. Tudjuk, hogy a morvaországi habán (huterita) települések középpontja Nikolsburg volt, a BETHLEN-féle békekötés színhelye, ahol BETHLEN fejedelem PÉCSI Simon kancellárja útján megismerkedett az anabaptistákkal és azok egy részét Alvincen telepítette le. A számukra kiadott BETHLEN Gábor-féle privilegialis levél, melyet 200 évig elveszetteknek hittünk, csodával határos módon megkerült 1963-ban egy sobotisti habán-utód házában, rengeteg iromány között, melyek jelenleg Pozsonyban a Szlovák Akadémia Könyvtárában feldolgozásra várnak.

KRISZTINKOVICH BÉLA

Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja (ALVINCI Péter: *Itinerarium Catholicum*). BETHLEN Gábor magánkönyvtárának, illetőleg a gyulafehérvári, majd nagyenyedi bibliotékának siralmas sorsáról nemrég érdekes dolgozatban értekezett e hasábkon VITA Zsigmond.¹ A nagy fejedelemtől alapított könyvgyűjteményt — ahová, ha már előbb nem, halála után feltehetően bekerültek hordozható szekér-könyvtárak darabjai s az állandóan kezélen levő kötetek is — 1658-ban és 1661-ben az Erdélybe törő tatár hordák felprédálták, megsemmisítették.

Ami kevés könyv ekkor és a későbbi „sok romlások” idején mégis elkerülte az enyészetet, felbecsülhetetlen érték. VITA Zsigmond két ilyen, Kolozsvárt őrzött kötetről emlékezik meg, s mindenkettőt BETHLEN személyes használatú könyvei közé kell sorolnunk, hiszen mind Abraham ORTELIUS *Theatrum orbis terrarum*-a, mind pedig az Antonio GUEVARA-féle *Horologium principum* divatos és nélkülözhetetlen kézikönyv volt a XVII. század elején. Egyik a modern földrajztudomány, a másik a korszerű udvariság enchiridionjának számított.²

E két jeles külszági munka mellé harmadikul egy magyar művet is odasorolunk: ALVINCI Péter *Itinerarium Catholicum* című, 1616-ban megjelent könyvét. Az Akadémiai Könyvtár R. M. Ir. O. 24. sz. alatt őrzött példányát természetesen nem „felfedezni” akarjuk, hiszen a fejedelemhez intézett Alvinci-dedikációt eddig is mindenki láthatta benne, csupán a könyv gazdag possesszor-bejegyzéseit vesszük számba, hogy elbeszélhessük viszontagságos történetét.

Az egykorú díszes bőrkötésbe préselve felül az I P T G B betűk sorakoznak, alul az 1618-as évszám látható. A 2. órlevél versóján SZATHMÁRI PAP Mihály (1737—1812) kolozsvári teológiai-professzor³ BOD Péter *Athenas*-át tanúztató bejegyzése olvasható a

¹ Bethlen Gábor könyvtára. Magy. Könyvszle. 1965. 221—227. l.

² ORTELIUSnak először 1570-ben Amszterdamban megjelent rézmetszetes térkép-gyűjteménye földrajzi fokjelöléseit követi a leghíresebb magyar útirajz, a BETHLEN politikáját propagáló *Europica varietas*. De nemcsak SZEPSI CSOMBOR használta: szerepel ORTELIUS műve SASVÁRI Gergely 1585-ös végrendeletében, THURZÓ Szaniszló, APAFI Mihály és ZRÍNYI Miklós könyvtárjegyzékén is. Vö. *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Kiad. KOVÁCS Sándor Iván és KULCSÁR Péter. Bp. 1968. (Régi Magyar Próza Emlékek I.) 442. l. GUEVARA magyar recepciójáról l. BÁN Imre: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Irodalomtörténet. 1958. 360—373. l. és az id. Szepsi Csombor-kiadás bevezető tanulmányának 75—76. lapját.

³ ZOVÁNYI Jenő *Theologiai lexikon* — a tervezett kiadás kézírata. Fotómásolat a szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. 1464—1466. l.

kötés betűjeleinek feloldásával: *Michaëlis Pap Szathmári (Symb[olum]) Est Deus in Coelis. /Ugy látszik iratott ezen mun/ka Alvintzi Petertölf 5 /;[=confer] Athenas Bodii./Magáé Bethlen Gábor Fejedelmé/vólt ez a' könyv, kinek / Alvinczi Peter Autor / ajándékozta, mellyet / bizonyít[ana]k'a' táblája / kxlső felén lévő ezen / Betűk is: / I. Illustriss[im]o. P. rincipi T. ransilvaniae / G.abrieli B.ethlen.*

Lássuk ezután ALVINCI sorait. A 6. őrlével rectójára írta azokat gondos betűformálással: *Illustrissimo ac Potentissimo Prin- / cipi, Gabrieli Bethlen, DEJ / gratia Principi Trans-sylvaniae / Partiu[m] Regni Hungariae D[omi]no / ac Siculorum Comiti etc: Fidei / Orthodoxae Defensori acer- / rimo, Ecclesiarum[que] Chr[ist]i Nu- / tritio aeterna memoria digno: / D[omi]no suo clementissimo, Author / operis istius levidensis, amimo[!] / gratissimo, humiliter ac demisse / Dicat et offert. 19: Julij: / Anno Salutiferi Partus. 1618.*

A későbbi tulajdonosok 1665-től bukkannak fel. A 4. őrlével rectóján ez áll: *Generosiss[im]o viro D[omi]no / Stephano Bakos de / Colosvar. Offert hunc / librum ex sincera chari- / tate Michael Napadj in aeterna[m] suj no[mi]nis / memoriam. / Anno 1665 die ignoto / Mense Maj. / M[anu] pr[opri]a. A NAPADJ (NÁPRÁGYI?) Mihálytól megajándékozott KOLOZSVÁRI BAKOS István révén a könyv — úgy látszik — most már jó ideig Kolozsvárt maradt, amit a hátra kötött üres levelek elsejének rectóján olvasható bejegyzés bizonyít: *A[nno/] 1716 30 Martii A Kolos-Vári / Piaczi Templom 9. és 10 ora közöt elvetetik Németek által, és / az Unitariusokon, mind Püspökökön / Plebanuson, es több egjhazi rendeken a külső renden lévőekkel / egjüt kemény exequ[utio] s sanyargatas / vitetik 3mad napig vegbe[n]. 2. Aril[is] / felszenteltetik a Templom N[ota] B[ene] Az / exequitionak allatta harangozas / es (más fel nap dobolas is) nem volt. / a' felszentelésre kezdettek előbb / harangozni. A névtelen unitárius bejegyző után ALVINCI műve előttünk ismeretlen kezeken vándorolt EDVI ILLÉS Pál (1793—1871) — 1831-től nemesdömölki pap, majd Vas és Sopron megyei táblabíró — birtokába, aki a könyvben őrzött halványkék cédulára egykor a következőket írta: *A' m[agya]r tud[ós] Társaság könyvtárába, cse- / kely ajándéku[k] küldi / Nov[ember] 1840. / Edvi Illés' Pál m[aga] k[ezével].* A termékeny teológus író ekkor már öt éve a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt,⁴ a becses ajándékkal ilyen minőségében tisztelhetette meg az akadémiát.**

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

Magyar vonatkozású nyomdászati ritkaság a moszkvai egyetemi könyvtárban. A XVIII. századi Oroszország egyik legkiválóbb orvosprofesszora, sebésze és anatómusa Keresztury Ferenc volt. 1739 május 28-án született Sárospatakon és 1811 február 16-án Moszkvában fejezte be sikerekben és tudományos eredményekben gazdag életpályáját. Életrajzát az utolsó másfél évtizedben három monografikus mű¹ világította meg, így csak a fontosabb adatokra szorítkozunk.

A református kismenesi családból származó KERESZTURY Ferenc szüleit korán elvesztette s mint árva nevelkedett. Tanulmányait 1756 március 24-én kezdte meg a sárospataki kollégiumban, de — az ottani matrikulából kitűnően² — nem maradt itt soká, hanem Lengyelországban élt egy ideig, majd 1762 nyarán végleg Oroszországban telepedett meg, ahonnan többé el sem távozott.

⁴ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. II. köt. Bp. 1893. 1208—1214. 1.

¹ KIRÁLY József: *Keresztury Ferenc*. Acta Universitatis Szegediensis klny. Szeged, 1956; SCHULTHEISZ Emil—TARDY Lajos: *Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp., 1960; SZILVAY Konstantin: *Keresztury Ferenc*. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1961. évf., 54—103. 1.

² „Clam se subduxit in Poloniam et ultra”

1762 szeptember 24-én már a moszkvai kórház mellett működő orvosi iskola tanítványa. 1763 május 22-én alorvosi vizgát tesz; itt kitűnik alapos orvosi felkészültségével és a latin nyelv tökéletes tudásával. 1763 június 12-én mint évfolyamelső alorvosi címet kap; 1764 május 19-én orvos-sebészi diplomával ruházzák fel.

Rövid ideig Bachmut városában működik, mint vesztegzár-orvos, de 1765-ben már a moszkvai egyetem orvoskarának bonenoka és az egyetemi kórház orvosa. Az 1770. évi moszkvai pestisjárvány idején kitűnik áldozatos járványorvosi tevékenységével.

1777-ben lett a moszkvai egyetem orvoskarán az anatómia és sebészet rendkívüli tanára, majd 1778-tól rendes tanára.

Ettől kezdve az orosz és külföldi tudományos társaságok egész sora választja tagjai sorába. 1784 óta az orvostudományok doktora. Alapító elnöke volt az első orosz orvostudományi egyesületnek. Élete végéig betöltötte professzori állását és folytatta tudományos tevékenységét, melynek látható eredménye három komoly tudományos súllyal bíró szakmunka volt.

Ezúttal azonban egy eddig nálunk nem ismeretes, kis terjedelmű, de számunkra érdekes publikációját kívánjuk nyilvánosságra hozni, annál is inkább, mivel tudásunk szerint ez az első orosz nyomdatermék, mely — részben — magyar nyelvű szépirodalmi alkotást közöl hasábjain, még akkor is, ha ez nem több egy rövid költeménynél.

1780-ban JÓZSEF császár, mint FALKENSTEIN gróf, nagy oroszországi utat tesz. Június 9-én megtekinti a moszkvai egyetemet is, ahol KERESZTURY az alma mater nevében saját szerzeményű német és magyar nyelvű költeménnyel üdvözölte az uralkodót.³ A két vers hamarosan nyomdafestéket lát *Ode dem ertlauchtesten Grafen von Falkenstein bey Hochdesselben Gegerwart zu Moskau im Namen der Universität dargebracht* címmel. Az aprónyomtatványt — akárcsak KERESZTURY egyéb műveit — a moszkvai Egyetemi Nyomda, illetve annak vezetője adja ki, aki nem más, mint NOVIKOV Iván Nikolájevics, a nagy orosz felvilágosító, író, filozófus, közgazdász, az orosz szabadkőműves mozgalom szellemi irányítója, aki szívesen adta ki a hozzá közelálló tudósok, művészek írásait.

KERESZTURY-nak ezt a kis verses művét a moszkvai egyetemi könyvtár könyvritkasági osztálya őrzi.⁴

A negyedréteg alakú, címlapból és négy számozott paginából álló aprónyomtatványt több ízléses metszet díszíti. A német nyelvű dicsőítő óda a vendéglátót és a vendéget — tehát II. KATALIN cárnőt és JÓZSEF császárt — mint országgaik, sőt az egész emberiség jótévőit magasztalja, az e korban szokásos mitológiai képek halmazával, aulikus hangnemben. Egészen más az aprónyomtatvány negyedik lapján található magyar nyelvű vers tartalma és hangvétele. Ennek terjedelme csak töredéke a német nyelvű ódának, de ez is elegendő ahhoz, hogy szerzőjében annak az embernek szellemi és politikai alkatát ismerjük fel, aki — ha hazájában marad — a meggyőződéses jozefinusok táborában foglalt volna helyet ezekben az években. II. JÓZSEFTŐL ekkor még nagyon sokat vártak a progresszív gondolkodásúak: utazásairól pedig nem ok nélkül állapította meg SZEKFÜ Gyula,⁵ hogy azok példátlanul nagy tapasztalati anyaghoz juttatták a császárt, aki ennek birtokában mélyen megvetette a hivatalos jelentések szépitő hazugságait. Mindent éles szemmel figyelt meg, mindenütt kikérdezte a szegény embereket és tapasztalati anyagát önmaga gyűjtötte össze. A válságba jutott feudalizmus felülről való modernizálására törekvő JÓZSEF császár intézkedései iránti várakozást tükrözi KERESZTURY-nak ez a lát-

³ Erről eddig is tudtunk (Керестури поднес ему четвертостишие на венгерском языке, которое было тогда же напечатано "SCHULTHEISZ—ТАВДУ id. m. 93. l. és 45—46. jegyz.) de maga a költemény eddig nem került elő

⁴ Отдел редкой книги Библиотеки им. Горького Московского Гос. Университета, 10 А. н. 12

⁵ *Magyar Történet*, Bp., 1943, V. köt., 38. l.

A kik a dolgokat írák könyvekből tudnak,
 Azok mindenekei rükör által látnak,
 De a KIK mindenit MAGOK jelen vagynak,
 Vigázkodás nélkül semmit eleven hagynak.

Kerecszuri Feréncz.

Obbe
 Dem
 Erleuchteten Grafen
 von Salzenstein

Obbe Hochdieselben Gegenwart
 zu Woskau
 Im Namen der Universität
 Darzabrach.

den 9 Sept. 1780.

Woskau in der Kaiserlichen Universitäts Buchdruckerey,
 bey Michael v. Novitskau.

szólag igénytelen verse, mely arról tanúskodik, hogy szerzője kevésre becsüli az elméleti ismereteket, ha azok öncélúak, a valóságtól elszakadtak, annál többet vár azonban a szabadon fürkésző, „vizsgálódó” emberi elme erejétől:

A kik a dolgokat csak könyvekből tudnak,
Azok mindeneiket tükör által látnak,
De a KIK mindenüt MAGOK jelen vagynak,
Visgálkodás nélkül semmit elnem hagynak.

STERNBERG JÁNOS—TARDY LAJOS

Cobden állítólagos magyar történelme. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/173. sz. alatti kolligátuma a *Röpiratok 1849—1861* címet viseli. Az első pecsét szerint 1913-ban került az akkori Városi Könyvtár tulajdonába. KOSSUTH, SZEMERE Bertalan, SZALAY László, TELEKI László, HORVÁTH Imre 1848—49-es magyar, francia és német nyelvű röpiratait tartalmazza a *Függetlenségi Nyilatkozatom* és a *Birodalmi Alkotmányon* kívül. A kolligátum egyik darabja a magyar történettudományban többször emlegetett, de vizsgálat alá soha nem vett különös mű, egy 16 × 10 cm. alakú, külső címlap és borító nélküli 82 oldalas gót-betűs könyv: *Ungarn. Land., Volk und Freiheitskampf der Magyaren. Von R. Cobden. Aus dem Englischen übertragen von — r. Grimma und Leipzig, Druck und Verlag des Verlags-Comptoirs 1850.* MARCZALI Henrik szerint COBDEN „röpiratot írt a magyar ügyről, mikor az delelőjén volt, ismertetve hazánk történetét, alkotmányát, a reformokért való nemes küzdelmét, Széchenyinek Kossuthnak szereplését.”¹ HAJNAL István a Kossuth-emigrációra vonatkozó fontosabb diplomáciai művek között említi, elfogadva amit a címlap mond: „angolból fordítva.”² KOSÁRY Domokos tudni véli, hogy COBDEN „Teleki László röpirata nyomán nagy rokonszenvvel írt a magyar küzdelemről.”³ A Magyarországról írt fontos angol művek között emlegeti BERG Pál is.⁴

A könyv, sajnos, nem COBDEN műve, az állítólagos német fordításnak nincs angol eredetije, ilyen tárgyú és című könyv COBDEN művei között nem szerepel⁵, stílusa merőben különbözik a szerző stílusától, akinek magyar-barátsága saját érdekei, a magyar emigráció sikerei, az angol és a világpolitika változásai szerint más és más.

A tömörre fogott magyar történeti vázlatot egy rövid földrajzi és statisztikai áttekintés vezeti be. „Az ország, melyet mi a politika nyelvén Magyarországnak szokunk hívni, amely azonban sok különböző nemzetiséget foglal magába, az a tágas földterület Ausztria államain belül, amely északra a Kárpátoktól a Quarneri öbölig nyúlik le az Adriai tengerig és a török határig, és Morvaország, Alsó-Ausztria, Stájerország és Illyria osztrák határától nyugaton egészen az Alpok keleti láncáig, amelyek Erdélyt határolják. Úgy tűnik, a természet egy nagy nép hajlékának szánta minden oldalról a természet bástyáival. Számos hegy és folyó vonul rajta keresztül-kasul, termékeny talaj ajándékaival, kedvező éghajlattal, az emberi jólétre való összes termékekkel rendelkezik. Gabonában és borban bővelkedő ország, a kővér föld bőségében többet terem mint amennyire szükség van, hogy a hegyvidékek szűkségleteit is fedezze, amelyek a nemzeti vagyont ásványkincseikkel gazdagítják.” (1—2 l.) A könyv többi része, 77 oldal, egy rövidre fogott, de egyenlőtlenül elosztott magyar történet. Hangulatos bevezetője a következő: „Magyarország történelme gazdag erényekben, romantikus és lovagi tettekben, és bőséges anyagot nyújt a bölcselkedésre. Mi azonban csak a kiemelkedő pontokra utalhatunk, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a magyar alkotmány fejlődésének eredetét, menetét és legújabb liberális kibontakozását megérthessük.” (3. l.) Ezek után Álmos, Árpád, Geysa, Szt. István, Szt. László, II. Endre, I. Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, Ulászló, Hunyadi János és Mátyás után a Habsburgok uralmát ismerteti, kiemelve I. Ferdinándot, III. Károlyt, Mária Teréziát és II. Józsefet. Megemlíti az Aranybullát, a Rákóczi-féle szabadságharcnál pedig kiemeli az angol és holland békeközvetítést (32. l.) A magyar alkotmányról ezt írja: „Elméletileg a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia egyvelegének minősíthetjük, gyakorlatilag azonban erősen oligarchikus.” (13 l.) A könyv második fele a reformkorral és a szabadságharcral foglalkozik. (A reformkort

¹ MARCZALI Henrik: *Cobden történeti jelentősége.* Bp. 1921. 8. l.

² HAJNAL István: *A Kossuth-emigráció Törökországban.* I. k. Bp. 1927. 899. l.

³ KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés és története.* Bp. 1936. 97—98. l.

⁴ BERG Pál: *Az angol nyelvtanítás útja a magyar iskolában.* Bp. 1942. 180. l.

⁵ *The political writings of Richard COBDEN.* With preface by Lodr WELBY. Introduction by Sir Louis MALLETT and William Cullen BRYANT. Notes by F. W. CHERSON and a bibliography. London 1903. 705—706. l.

létrehívó szociális helyzettel a 38–46., a reformkorral magával, kiemelve Széchenyi, Kossuth és Teleki László személyét a 46–51. 1848–49-cel pedig az 51–82. l.). A szabadságharc nehézségeit jól jellemzi ez a pár sor: „A magyar kormánynak csak néhány sietve összevont sereget állt rendelkezésére, többnyire idegenek és a nemzetiség, ezek rosszu voltak felfegyverezve, sőt túlnyomórészt teljesen fegyvertelenek voltak, minthogy a magyar élcsapatok a különböző osztrák társországokba voltak szétszórva.” (68. l.) A nemzetközi jog betartására utal a magyarságot védő pár sora: „Az egész szabadságharcon keresztül a magyarok magatartása a foglyokkal szemben lovasias volt és szép ellen-tétet nyújt a fegyvertelen férfiak hidegvérű lesmészárlásával és nemes hölgyek megveszdzésével szemben, amjt az osztrákok bűnüként létrejönni engedtek.” (79–80. l.) A kéziratot 1849 nyarán, de mindenesetre a szabadságharc befejezése előtt adták nyomdába.

Richard COBDEN (1804–65) a szabadkereskedelem legnagyobb úttörője, már 1832-ben Manchesterben elmerült az európai események tanulmányozásába. 1836-ban beutazta Oroszországot, 1836–37-ben elment Konstantinápolyba és Görögországba, 1838-ban Németországban a Zollvereint tanulmányozta. 1846–47-ben Francia-, Spanyol-, Olasz-, Német- és Oroszországot utazta be, megszakítva útját Bécsben, ahol Metternich is fogadta. Az angol parlamentben a békepárt vezére volt, s jöllehet csak 90 képviselő tartozott hozzá, pártja az egyensúly szerepét játszotta és válságos időkben kicsikarhatta a döntést egyik vagy másik fél javára. COBDEN a szabadkereskedelem, a benemavatkozás és a világbéke eszméit együtt propagálta. A krími háborút élesen ellenzte. Így tehát voltak elvei, amelyek KOSSUTHÉVAL megegyeztek, és voltak, amelyek az övéivel szemben-álltak.⁶

Amikor 1849 tavaszán megindul Londonban a magyar propaganda, a magyarok COBDEN-re és a békepártra még mint a magyar ügy lehetséges akadályozójára tekintenek. Májusban PULSZKY arról értesül, hogy COBDEN érdeklődik a magyar szabadságharc iránt; angol tudós barátai bemutatják neki s ettől kezdve valósággal élére áll a magyar propagandának.⁷ TELEKI 1849. aug. 3-án azt írja róla KOSSUTH-nak: „Cobden igen hű frigyeseink! engem naponta kétszer is meglátogat. Specialitásává tette a magyar ügyet, még a katonai szempont is érdeklí őt. — Mondtam neki milly lelkesedés van neve s ügye iránt Magyarhonban s igen jól hatott reá. Köszönteti Elnök Urat — s megkért különösen fejezném ki mély tiszteletét Elnök Úr politikája iránt. Senki sem használt nekünk annyit mint ő . . . hiszen ő most leghatalmasb ember Angolhonban.”⁸ 1849. aug. 31-én, okt. 9.-én és 11-én magyar-barát meetingeket szervez, nov. 20-án nyílt levelet ír BACH-hoz a *Daily News*-ban.⁹ Amikor 1850-ben Palmerston az angol flottát KOSSUTH megmentésére tün-tetően a Dardanellákhoz vezényli, COBDEN ezt fölösleges cselekedetnek minősíti.¹⁰

1850. jan. 18-án a magyar szabadságharcot leverő nagyhatalmas angol kölcsönkérését külön röpiratban is kiadott előadásban támadja: „Ausztria barbár uralkodójával egy kegyetlen és könyörtelen háborúban kötötte le magát; most meg itt jön az osztrák kormány és messziről nyújtja vértől csöpögő kezét a tisztességes hollandusok és angolok felé és könyörög nekik, hogy az általuk elkövetett pusztításnak költségeit ők fizessék ki . . . Annyi tőkét vontak ki Angliából és adtak át, hogy egy más országot elpusztítsanak; ennek a hazának dolgozó népét megfosztja azoktól az eszközöktől, amelyekért dolgozik és amelyekből neki kellene élni. Én mondom, hogy minden idegen hatalomnak, hadviselés céljaira nyújtott kölcsön olyan pénz, amit a termelésből elvonva elpusztítunk és megsemmisítünk, mintha azt az Atlanti óceán közepébe vittük és a tengerbe süllyesztettük volna.”¹¹ A londoni piacon kere-sett államkölcsön (az Ausztia által óhajtott két és a cári kormány által kért öt és fél millió font) megadását COBDEN magyar-barát föllépése akadályozta meg.¹²

1850. dec. 22-én megtagadja a magyar emigráció segélyezésének támogatását.¹³

⁶ *Dictionary of National Biography*, IV. k. London 1909. 604–610. l. ASA BRIGS: *Victorian people*. Chicago 1955. 222. l. JOHN MORLEY: *Life of Richard Cobden*. London 1882. 563. l.

⁷ HAJNAL, i. m. 80, 114. l.

⁸ HORVÁTH Jenő: *A szabadságharc magyar diplomáciai levelezése 1848–1849*. Háborús Felelősség. I. k. 1928–29. 521. l.

⁹ JÁNOSY Dénes: *Great Britain and Kossuth*. Bp. 1937. Appendix 3. 117–118. l.

¹⁰ *The political writings of R. Cobden* . . . II. k. 535–536. l.

¹¹ William Hasset DAWSON: *Richard Cobden and foreign policy*. London 1936. 127. 212. l.

¹² *The political writings of R. Cobden* . . . 535–536. l. DAWSON i. m. 127. l.

¹³ *Private letters of Richard COBDEN to his Hungarian friends 1845–1881*, (tkp. 1865-ig). South-Eastern Affairs VIII–X. k. 1938–1940. 1.

1851. őszén a magyar szabadságharc általa mindig is legjobban csodált vezető személyiségének, Kossuthnak üdvözlésére Southamptonba siet, hogy az angolszász uniót hirdető amerikai diplomaták oldalán ő is üdvözlje Kossuthot és világbéke-propagandájának megnyerje.¹⁴ Még Kossuth amerikai körútja idején is mellette szónokol, Kiss Miklós 1852. márc. 12-én írja a kormányzónak: „Cobden egy óriási meetingen Leedsben Kormányzó Úr szavát több ízben felhozá, úgy adván elő, hogy ezt egy oly ember mondá, kit ő (Cobden) a legnagyobb embernek tart, ki valaha Anglia partját meglátogató”.¹⁵

Kossuth angliai tartózkodása kezdetén azonban Cobden esélyes a kormányelnökségre. Ekkor visszahúzódik a magyar ügy nyilvános támogatásától. Klapka György keserűen írja: „Ez a Cobden-féle párt nagyon hitványul viseli magát. Cobden maga elmaradt minden nyilvános demonstratiótól, mióta megtudta, hogy Kossuth — horribile dictu — republikánus.”¹⁶ Továbbra is baráti és családi jóviszonyt ápol Pulszkyékkel és Szemereékkel.¹⁷ De éppen Szemere Bertalanhoz 1860. febr. 8-án intézett levele szomorú bizonyíték, hogy nem volt hajlandó nevét magyar propagandakönyvre adni. Szemere fölkérte erre, de ő elutasító választ adott: „Nincs olyan pretenzióm, hogy írjak Magyarországról, minthogy sohasem voltam az országban és nem lehetnék olyan igényes, hogy munkatársi szerepet vállaljak az Ön munkájában, amelyet csak úgy tudnék olvasni, mint diák a tanítójától. Ezekből az okokból és még más okból is kifolyóan, amelyeket elmondhatok, úgy gondolom, sokkal jobb lesz, ha Ön saját lobogóját tűzi ki és nem az enyémet”¹⁸.

Cobden semmilyen életrajzában, művei bibliográfiájában sehol nem található a Szabó Ervin Könyvtár németnyelvű „fordítás”-ának angol eredetije, de még ez a német mű sem. Világgazdasági értekezései, parlamenti beszédei és társadalmi előadásai közé nem is illik bele egy ilyen tárgyú és szerkezetű mű. Stílusa messze különbözik az ügyes tolla megírt, de mégis csak újságírói kompilációnak minősíthető kis könyv nyelvétől. De az sem valószínű, hogy Cobden magyar ismerősei, Beöthy Ödön, Pulszky, Rónay Jácint, Szemere vagy Teleki át ne nézték volna a kéziratot és ki ne gyomlálták volna az ott található földrajzi, nyelvészeti és történelmi pontatlanságokat.

Ki lehet hát az —r. jel alá rejtőző „fordító,” azaz inkább szerző? A német könyvpiacra német nyelven ugyanabban az időben egyetlen magyar származású újságírónak jelent meg munkája, ez pedig Max Schlesingeré (*Aus Ungarn*. Berlin, 1850.) Szinnyei 1822-re teszi Schlesinger Miksa születési dátumát, de haláláról nem tud. Figyelemre méltatta-e Cobden a tudta nélkül német nyelven neve alatt kiadott munkát, vagy szóvá is tette-e ezt legjobb magyar barátja, Pulszky előtt, — egyelőre nem tudjuk. Az újabban megélénkült Cobden-kutatás erre vonatkozóan még szolgálhat adalékkal.

Cobdennek különleges értékű magyar-barát nyilatkozatai, beszédei és cikkei maradtak fenn, úgy, hogy ezt a neve alatt forgalmazott német nyelvű kiadványt nyugodtan leírhatjuk magyar-barát megnyilatkozásai jegyzékéből.

GÁL ISTVÁN

A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából. A tervbe vett új nagy magyar sajtótörténet — a sajtó politikai-ideológiai-információs funkciói mellett — fokozottan kívánja számon tartani a technikai és pénzügyi adottságokat is.¹ Nem is lehet

¹⁴ JÁNOSY Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852*. I. k. 1940. 95—96, 101—102. l.

¹⁵ Uo. II. k. 2. rész Bp. 1948. 647. l.

¹⁶ Klapka György: *Emlékeimből*. Bp. 1886. 295., 344. l.

¹⁷ *Private letters of Richard Cobden*... 239—254. l.

¹⁸ Uo. 246. l.

¹ DERSI TAMÁS: *A magyar sajtótörténeti szintézis feladatai*. (Budapest 1958. soksz.) 28. l.

másképpen, hiszen a szerkesztőség belső szervezési problémái, a hírszerzés technikai feladatai; a nyomtatás, a terjesztés, és a mindezekkel kapcsolatos pénzügyi és adminisztrációs kívánalmak erősen kihatnak az újság tartalmára, szellemi részére is. Más helyen rámutattunk a posta döntő szerepére a magyar sajtó kialakulási korszakában egészen a szabadságharcig.² Magyar viszonyok közt a postának a befolyása annál alapvetőbb volt a hírlapok életére, mert a régi magyar hírlapok — s ez a nyugati fejlődés általános irányától eltérő sajátságuk — nem koncentrikusan, egy-egy város területén, annak polgárai között találták meg olvasóikat, hanem vidéken élő, diaszpórikusan települt nemesi közönségre voltak utalva. A pozsonyi *Magyar Hírmondó* 320 példánya 205 különböző helységbe kellett hogy eljusson hetenként kétszer. És az osztrák birodalmi posta 1848-ig nemcsak az újságok szállítójának, de az előfizetések gyűjtésének és kezelésének kizárólagos jogát is fenntartotta.³

Akkor, amikor 1786 után a magyar politikai hírlapirodalom központja Pozsonyból Bécsbe került, a posta szerepe még nagyobb lett. Az itt következő adatokból látni fogjuk, hogy a posta, azonkívül, hogy a szállítás monopóliumát magának követelte, szinte a szerkesztő-kiadók bankárjának, pénzügyeik és elszámolásaik lebonyolítójának szerepét is magához ragadta. Nem kis szerepe volt ebben annak a hitünk szerint még nem eléggé értékelt ténynek, hogy a korai magyar hírlapok szervezeti-gazdasági felépítésében döntő változás következett be attól az időtől fogva, hogy SZATSVAY Sándor a sikertelen pozsonyi lapalapítási terv után a *Magyar Kurirt* Bécsből indította el. Míg Pozsonyban a modern kapitalista lapkiadás akkori általános helyzetéhez hasonlóan a nyomdász-tökések — LANDERER, PATZKÓ — voltak a lapok (*Pressburger Zeitung*, *Magyar Hírmondó*) kiadói, tehát tulajdonosai, „üzemeltetői”, s a mindenkori szerkesztők az ő fizetett alkalmazottaik — addig Bécsben a szerkesztő SZATSVAY maga volt a vállalkozó, a lap anyagi ügyeinek egyedüli gazdája és felelőse. Persze a nyereség egyedüli haszonélvezője is, és ez nem volt kevés! Az új magyar, német és szlovák lapok kiadására létesíteni tervezett új, TÁLLYAI Dániel és SZATSVAY, tehát a szerkesztők vagyoni és tulajdoni felelőssége alatt álló vállalatot ezért nem engedték felállítani a pozsonyi nyomdászok, ezek a már korszerűen reagáló korai kapitalisták.⁴ Nem véletlen, hogy a szerkesztők lapkiadói minősége, ez a viszonylag kevésbé korszerű megoldás, a későbbi pesti megjelenésű újságoknál is megmaradt KULTSÁR Istvántól HELMECZY-ig, csak a *Pesti Hírlap* indulása, HECKENASTnak, mint hírlapkiadónak a fellépése állította végleg vissza a 18. századi pozsonyi helyzetet. KOSSUTH Lajos már újból fizetett, szerződéssel felvett szerkesztő, akár hatvan évvel előbb RÁT Mátyás. Szerkesztő, aki a tulajdonostól fizetést és prémiumot (t. i. egy bizonyos alappéldányszám túlszárnyalása esetére kikötött jutalékot) húz. Ez a helyzet tette lehetővé, hogy KOSSUTH-ot nem volt kénytelen a cenzúra destituálni 1844-ben — hanem LANDERER—HECKENAST egyszerűen felmondott neki, mégpedig túlkövetelés címén: a kapitalista alapú szerződés még azt is lehetővé tette, hogy KOSSUTH saját tábora előtt hitelét veszítse,⁵ hogy kapzsinak, pénzsóvárnak tűnjék fel.

A már-már kapitalista jellegű pozsonyi viszonyokkal szemben a bécsi típusú kiadási struktúrát beszédesen mutatja be DECSY Sámuel és PÁNCZÉL Dániel 1798-ban kötött szerződése a *Magyar Kurir* további szerkesztéséről és kiadásáról a *Bécsi Magyar Merkurius*-nak a *Magyar Kurir*ba történt beolvasztása után. Míg a két lap egyesítése 1798 június

² *A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében.* Magyar Könyvszle. 1943. 4. sz. 413—428. l.

³ *uo.*

⁴ Mindezt kifejtettük DEZSÉNYI BÉLA—NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954.

⁵ DEZSÉNYI Béla: *Kossuth, a forradalmi publicista.* Irodalomtörténet. 1953. 1. sz. 5—63. l.

elején köztudott a magyar sajtó történetében, addig ezelőtt nem volt ismeretes a két szerkesztő anyagi részesevé az újság kiadásában, sem az a tény, hogy ebben PÁNCZÉL és DECSY szerepe nem egyenlő arányban oszlott meg, hanem az előbbi javára figyelembe vette a *Kurir* nagyobb elterjedtségét és ennek megfelelően azt, hogy a DECSY által a közös vállalkozáshoz átengedett ideális érték nagyobb és ennek megfelelően az órá első jövedelméről is nagyobb kell, hogy legyen. Emellett a munkamegosztás részletei, a külföldi lapok járatása és olvasása, főleg pedig a posta említett bankári szerepe olyan adatokkal gazdagítja ismereteinket éppen az eddig kevésbé felkutatott kiadás-gazdasági kérdések felől, hogy indokoltnak látszik teljes terjedelemben közölni a kettejük között 1798 május 12-én kötött szerződést, eredeti formájában, vagyis DECSY fogalmazványát és az ahhoz PÁNCZÉL által aláírás előtt fűzött észrevételeket.⁶

Plannu coalitionis inter Samuelem Decsy una et Danielem Pántzál altera ex parte, ratione combinandarum Ephemeridum Hungaricarum Magyar Kurir et Magyar Mercurius nuncupatarum, die 12^a Maji anni 1798. terminatum. Mi alább írtak, önként és barátságosan abban egyeztünk meg egymással, hogy mi az Olvasó Publicum hasznára, s magunk könyvebőségünkre nézve, Magyar Kurir és Magy. Mercurius nevezetű újságainkat, következő feltételek mellett, össze olvasszuk és kaptassuk, úgymint:

1. Hogy ezen két nevezet' alatt eddig írt újságlevelek, ennek utána nem két hanem csak egy nevezet alatt, a'mellyik tudnillik a' Fels. Magyar Cancellária által meg fog határozatni iratódjanak és expedáltassanak.
2. Hogy midőn vagy az egyikünk, vagy a' másikunk, vagy innen hazúról elutazik, vagy betegségbe esik, vagy valamely elkerülhetetlen dolga miatt az újság írásra nem érkezik, illyenkor a' másik leszen köteles azt írni.
3. Úgy mindazon által, hogy az elmúltott árkusokat mind az egyik mind a másik tartozik kipótolni, vagy újság írás, vagy pénzbeli fizetés által, egy árkusnak az árrát [!], magunk közt, és szabad tettzésünk szérént fogjuk meghatározni.
4. A' ki az újságot nem írja, minthogy azon kívül is elég dolga van az újság Irónak, az expedáltassa az újságot, hogy ekképpen egy kevés pihenése lehessen az újság Irónak.
5. A Protocollumot egyik Semestrisben egyikünk, a' másikkban másikunk vigye. Minthogy pedig a Praenumeratio első heteiben, a Praenumerások neveinek feljegyzésekkel a' Copertáknak kiválogatásával, az új Olvasók titulusaiknak írásával, 's több e'féllelkel a' Praenumeratio két első heteiben, a' nem Protocollal tartozik az újságokat írni, a' nélkül, hogy az elmúltott hetet a Protocollaló kipótolni köteles lenne. Hasonlóképpen akkor, midőn a Protocollista a' Copertákrat készített, neki egy szabad hét engedessen.
6. Mivel a' Magyar Kurir Írójának eleitől fogva két, sőt három annyi elő fizetői is voltanak, 's kétség kívül lennének ennek utána is, mint voltak, 's lennének a Magyar Mercurius Írójának: Arra való nézve a' purum lucrumból a' Magyar Kurir Írója mindenkor kétharmad részt vegyen a Magy. Mercurius Írója pedig csak egy harmad részt.
7. Minden privatus Praenumerásainknak számít és neveket közöljük egymással, és az ezektől percipiálandó summát is a hatodik punctum tenora szérént osszuk fel egymás közt.
8. A' typographiai költségek, az Expeditor, a' külső országai újságok, az író deák ha leszen, az inasnak a' bére és köntőse, a' tsiriz s több e'féllek a köz haszonból fizetődjenek ki, az inas tartani az tartozik, a' kinél lakni fog.
9. A hasznot vagy minden fertály esztendő, vagy a fél esztendő eltelése után vegyük ki az ide való Fő Posta Hivataltól. Hogyha ez alatt valamelyikünknek a pénzre szükségünk lenne, egymásnak jelentünk meg, s egymás hite nélkül csak egy kajaztárt se vegyük ki a massából. A quietantiát mind a kettő subscribálja, és az illy előre ki vett pénz vonatassék ki a kivézőnek competentiájából.
10. Egyikünk annyi újságot küldhet atyafiainak, barátinak, néhány szűkölködő Oskoláknak és Tanítóknak ingyen, a'mennyit akar; úgy mindazáltal, hogy a' mivel az egyik a' másiknál többet küld a' kevesebbet küldőnek a' kárát pótolja ki a hatodik punctum szérént.
11. Senki közülünk titkon senkinek újságot ne küldjön, és hogy ez meg ne történjen, az ezen punctumot által hágó rész ellen valamely mulcat kell fel tenni.
12. Ez a Társaság nem két s három esztendeig, hanem ha egymással jól fogunk harmonisálni és ha a' terhet is egyenlő erővel viseljük, holtunkig, vagy addig, míg ezen kenyér mellett maradhatunk tartson.
13. Hogyha mindazonáltal egyikünknek vagy másikunknak ezen társaságba maradni nem tetszene, tegyünk elválásunk eljött félesztendővel egymásnak jelentést, hogy ekképpen mindenikünk tudhassa magát mihez tartani. Az elválásra való consensust az elválni akaró rész keresse és eszközölje — Köt Bécseben Május 12-ik napján 1798-ik esztendőben

Decsy Sámuel

Responsum Pintzálínum ad Plannu Coalitionis die 12^a Mensis Maji 1798ⁱ Eidem propositum punctatim datum.

Ad 1um Minthogy ez a pont egészben magában értendőik, egészben szükségtelen, tehát maradjon ki.

Ad 2um Én azt nem láthatom által, hogy ha az én barátom érettem pedig koromban valamely terhet visel, én azt neki egészséges koromban háladatossággal kipótolni ne tartozzam. Ezen pontban egyéb éránt egészben meg egyezek.

Ad 3um Én részéről arra, hogy hazajövetelem után minden elmulasztott leveleket kipótolok, szentül és magam is hasonló írásbeli pótolást kívánok és pénzért vegyen a Magy. Mercurius írója pedig csak egy harmad részt.

Ad 4um Szeretném, ha az Úr is megegyezne abban, hogy az aki az újságot írja, azon a héten superattendáljon az expeditora is.

Ad 5um A Protocollumot egy fél esztendőben vigye az Úr a másikkban viszem én oly feltételek alatt, a' mellyek alatt maga az Úr vinni fogja a' Coperták kinyomatását hasonlóképen. Erre a pontra nézve pedig a' Praenumeratio idején hazul el nem utazhatunk egyik is [!]

⁶ Az egyesülésről I. FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 49. és 64. l. A szerződést (Kanc. 1813: 5362.) GORUPP Alice kiadatlan gyűjtés alapján, az ő engedélyével közlöm.

Ad 6um Hogy a Kurirnak két annyi Olvasója voltak, mint a Merkurnak, megmaradhat, hanem az alá, hogy kétség kívül ennekutánna is két annyi számmal lettek volna, ennek a nevémet nem írhatom alája. Ezt tehát hagyjuk ki belőle. A' végére pedig ezen punctumnak tegyük oda még ezt a clausulát, hogy a jövedelemnek ilyen proportiója addig maradjon meg köztünk, míg a munkát személyesen egyenlő erővel folytathatjuk, és folytattuk, az Úr mindaddig 2/3 részt én pedig 1/3 részt veszek.

Ad 7um Bene.

Ad 8um A typographus a' köz massából fizessük, az expeditort is a'ki most Fügel, így az újságokat is. A' Spachatot s listet ne írjuk Contractusba, annyival is inkább, hogy azoktól a' terhettől, a' melyek a Posta Hivatalt és nem minket illetnének ennek utánna a lehetőségig kifelyteni [!] igyekezzük magunkat. En egyébéránt az ilyen apró költségeknek is megadom a felét. — Az inasnak az újság mellett való dolgokért egy bizonyos pénz sumát [!], mint p. o. ennek a mostaninak, a' folyó fél esztendőre 20 forintot a köz massából fizessünk, egyéb költségeit az tegye meg a'kinél lakik.

Ad 9um Bene. Erről pedig a Posta Hivatalt avisáljuk mindkettőnknek jelenlétében.

Ad 10um Egyikünk annyi újságot küldhet ingyen mint a másikunk, a'mivel a' másikat superálja, mennyen a Contójába ide értven tudniillik mind a' privat hasznot, mind a' pósta portót.

Ad 11um Ezt egészben a Moralra bízván ne tegyük Contractusba.

Ad 12um Bene.

Ad 13um Ezt a pontot így írjuk: 'A ki közüllünk a társaságot el akarja oszlatni azt azon helyes okra nézve, a'melly által az elválasra indíttatott, eszközlye ki a' Felsőleges Cancelláriánál, és nyerjen consensust reá, valamint szintén az eggyesülésre a' consensust ugyan attól nyertük. A felmondást mi egymásnak épen úgy nem tehetjük magunktól, mint hogy az eggyesülésünk tsak magunktól nem eshetett meg.

Pántzél mpt.

A szerződés magáért beszél, nem kíván kommentárt. Mégis, mutassunk rá, hogy kitűnik belőle a hatóság szerepe az egyesítés előidézésében — hiszen még az egyesített lap címét is a Felső. Cancellária fogja meghatározni (1. pont) és felbontását is csak az engedélyezheti (13. pont), hogy a munkát a szerkesztők egyenlő arányban osztják meg, mégis a nagyobb elterjedettségű lap volt szerkesztője kap nagyobb részt a jövedelemből (2—5. pont), de főleg, hogy a hasznot (jövedelmet) negyed vagy félévenként veszik ki a posta pénztárából, közös nyugtára és sohasem egymás híre nélkül, még sürgős szükség esetén sem.

*

A postának ez az úgyszólván teljes pénzügyi és forgalmi ellenőrzése az 1848-i forradalomig tartott, akkor hatályon kívül helyezték az idevágó rendeleteket. De az előbbi helyzet 1850-ben sem állott vissza, végleg megszűnt a belföldi hírlapok posta útján való előfizetése, ez az oly sok vitát okozó intézmény, és 1850-től kezdve a posta csak azt vállalta, hogy a hírlapokat kedvezményes díjszabás mellett szállítja.⁷

Hogy 1850-től kezdve hogyan alakultak a szerkesztő-vállalkozók pénzügyi és munkaszervezési feladatai, arról egy *Mi a hírlap* címmel a *Hírmondó* című hetilapban EDVI ILLÉS Pál aláírással 1860-ban megjelent cikk tájékoztat, a cikket azonban szerzője 1851-ről keltezi.⁸ Érdekes, hogy a kevéssel előbb HAJNIK Károly szerkesztésében és HECKENAST Gusztáv kiadásában indult hetilap terjesztésénél továbbra is fennmaradt a negyvennyolc előtt sűrűn kifogásolt ingyen példányok rendszere, azzal a különbséggel azonban, hogy a tíz előfizetett példány után járó 1 ingyenes példányt immár nem a postamester, hanem a „gyűjtő” kapja, aki mai szóval nem más, mint az újság propagandistája.⁹

EDVI ILLÉS cikkének célja, hogy a sajtó támogatására, a hírlapok olvasására buzdítsa a közönséget, illetve — hiszen néplapnak szánták a *Hírmondót* — az egész olvasni tudó népet. A szerkesztői munka sokágúságát, az újságíró küzdelmes életét is azért ismer-teti, hogy a mesterség iránt rokonszenvet keltsen.¹⁰

⁷ *Magy. Könyvszle.* 1943. i. h.

⁸ *Hírmondó.* 1860. dec. 11. 3. sz. és dec. 25. 4. sz. 22—23. és 29—30. l.

⁹ *Hírmondó.* 1860. nov. 13. I. évf. 1. sz. utolsó oldalán látható bekeretezett felhívás.

¹⁰ EDVI ILLÉS Pál (1793—1871) evangélikus lelkész volt, 1835-től kezdve az Akadémia levelező tagja. Még a *Magyar Kurir*-ban kezdett írni, a reformkor, majd az ötvenes évek lapjainak, elsősorban az *Ábrázolt Folyóirat*, a *Vasárnapi Újság* és talán a *Hírmondó*-nak a szerkesztésében is nagyobb kellett, hogy legyen a szerepe, mint eddig tudjuk. Vö. HABERERN Jonathán: *Edvi Illés Pál emléke.* Pest 1872. (Értekezések a bölcsészeti tudományok köréből II. 3. sz.)

A hírlap egyéni meghatározásával kezd, mert — úgymond — „Vannak tárgyak e mi hold-alatti életünk útjában, melyek épen azért, mivel mindennapiak és megszokottak, — tőlünk illően nem becsültetnek, ezért is, mivel eredetők és megteremtésök hozzánk vagy igen közel vagy igen távol esik, azaz — mivel nekünk ismeretlen . . . Őket úgy fogadjuk, mint bármi más megvett portékát, közönyösen, szeszély szerint, vagy mingyárt melegében fel sem bontva, vagy csak nézdelve imitt-amott, végig ritkán olvasva, azután szét tépjük és mindenféle szolgálattételre felhasználjuk.”

Pedig az újság az irodalom egyik legfontosabb ága. „Olyan nyomott közlöny ez, mely bizonyos napokon, rendszeresen és pontosan, azaz egy időben minden irányzatban szerte viszi az idők folyamán egymás után felmerülő legújabb eseményeket, nemcsak a két hazának és az összes birodalomnak, de Európának, sőt a földnek minden részeiből. Az események által pedig közli olvasóival, az emberi légészben megtermő gondolatok és találmányok gyűjteményét. Egy nagyszerű pompás könyv ez, mely az eleven világtörténelmet lépteti el szemeink előtt. *Egy szakadatlan láncapocs ez, mely a sokféle népeket egymással összehozza, a közszellemet ápolja, és ellent áll hogy az ember (egy francia bölcsészként) ne legyen Döglélek.*”¹¹

A hírlapok Magyarországon még fontosabb szerepet töltenek be, mint máshol. „. . . hasonlítanak azokhoz a folyamok alatt rejlő hév kút-forrásokhoz, melyek erecskéi a fenéken akkor is esurdognának élő vízzel, mikor a folyam felszínét merev jégpáncél borítja, és azt mindaddig táplálják, míg nem a tavasz eljötté a folyamot melegével kiengeszteli. Azaz, barátaim, hírlap nélkül lenni nem is élet — azaz nem emberi, nem nemzeti élet.”

A cikk hátralevő része komoly-tréfás modorban fejtegeti hogyan jön létre a hírlap. „Mindenek előtt szükséges ide, hogy az Isten lelke egy vérmes korú, ép érzékű, erélyes jellemű, tudós férfiúnak keblét ihlesse meg” és elhatározza: szerkesztő lesz.

„Új korunkban, bármily osztályú hírlap kiadásához legfelsőbb helyről kell kérni engedélyt és szabadságot, mely ha megadatik, érte több ezernyi pft. bánatpénz (cautio) teendő. És ez mindjárt clőleg is nagy áldozat a szerkesztőtől.

Azt (úgy hiszem) fölösleges említeni, hogy hírlapot vállaló egyénnek okvetlenül nagy városban kell laknia, névszerint az ország fővárosában Buda-Pesten és ott élnie folyvást többed magával sok költséggel. S ehhez már egymagában is megint szép summa kell.”

Azután szétnézhet a szerkesztő a munkatársak toborzására és ez sem könnyű feladat. Különösen — és ez mutatja talán legfeltűnőbben az idők változását a század eleje óta — levelezőket nehéz találni a hon minden megyéjéből és városából, „kik ha egy-egy ingyen példány ajándékkal megelégszenek, jó szerencse és tőlük nagy barátság. Ha nem, tehát híradásaik és közleményeik ezüsttel, arannyal fizetendők, pl. egy-egy sorért 3 új krajcárral Pesten, de Bécsben van szerkesztő, ki minden sorért 10 krt. ad.”

A szellemi munka, sőt, az újságírói és tudósítói munka díjazása kezd tehát követelménnyé válni. Nem érdektelen az a hosszú kitérő, amikor Edvi Illés elhagyja a sajtó szoros területét és az írók általános gondjaira fordítja a szót.

„Készakarva idézzük fel pedig így világosan t. cz. olvasóink előtt az íróknak járó fizetést, vagy könyvárusi műszóval: *tiszteletdíjt*. Mert a magyar ember abból a balvéleményből sem tud kinőni már valahára, hogy nyomás alá írni csak becsületből illik, hogy azért díjt adni szükségtelen, elfogadni szégyenletes illetlenség; és hogy író érje be az olvasó publicumtól nyert üres dicsériákkal. Tehát meg kell értetni népiünkkel, miszerint azon igazságtalan balvéleménynek korszaka már majd innen-onnan Magyarországon is lassankint lejár; úgy hogy hírlapokhoz dolgozó munkatársak, levelezők és jeles cikk-írók is rendes díjt húznak, melyet mint megérdemlett méltó jutalmat ha ők felvesznek, azt igen

¹¹ Kiemelés tőlem. D. B.

bölcsen cselekszik. De az írók díjazása minálunk még csak árnyéka a valóságnak, csak vékony kezdet és egy oly kis duseur [sic]¹², melyet nem a nemzet nyújt embereinek, hanem csak egyik vagy másik kiadó vagy szerkesztő. A szellemi művek méltó becslését és honoráltatását még a jövő fogja nálunk megteremteni és felemelni oly magasra, melyen már az is külföldön áll . . .”

De nemcsak levelezők kellenek, hanem városi „hírhordók” is (ma riportereknek neveznénk őket).

„Nevezet szerint és a szerkesztőhöz legközelebb szükségeltetnek hiteles hírhordók is azon városnak minden negyedébe felállítandók, melyben ő székel és hírlapját írja. Azok tiszteli, későn korán járni a város utcáit, piacait; színházakban és más nyilvános épületekben megjelenni, átalján a város falai között óránként felmerülő minden kis történetet lesni, vigyázni, fürkészni . . .”

További személyzeti és dologi igények: szolgálk, bizományosok, írószerek. A legköltségesebbek azonban (mint már PÁNCZÉL és DECSY idejében) a külföldi hírlapok, amelyeket, mint kútfőket, járni és olvasni kell. Összegezve a legnagyobb kiadási tétel azonban a nyomtatás.

„Mindezen előkészületek után megjárja a nyomdászokat (t. i. a szerkesztő), és szerződik azzal, ki a hírlap nyomásához legolcsóbban ajánlkozik. Jaj! de ennek is szerkesztő urunk — maga vagy nyer vagy vesz — a lekötött járandóságot évnegyedenként kifizetni kényszerül. Többnyire azon nem kell búsulni, hogy nyomdászt nem talál. Más az, ha a nyomdász vállalkozik kiadoul és ő díjazza a szerkesztő urat.”

Ha a lapban képeket is akar közölni a szerkesztő, akkor ezeknek a költségét is elő kell teremtenie, amellet rendszeresen látogatnia a „rajzoló, festő, kőbe, fába metsző művészeket”.

A kiadási tételek között csak ezután következik a posta. De az idők jele, hogy míg a lap szállítása csak megállapodás és szabott, aránylag alacsony díjtétel kifizetésének kérdése, addig új tételként jelentkezik — még pedig a posta új funkciója, új „üzletágként” — a távirati tudósítás. A szerkesztő „nem tiltja fáradságát elmenni a táv-irodai hivatalba, magát a nyert engedélyi oklevéllel együtt felvezetvén, azt megkérdeni, vajjon egy-egy sornyi híradásért (ha t. i. ilyen úton kívántatnék) hány pft a fizetendő taksa. Úgy bizony, édes olvasóim, hogy kegyetek nem egyszer olvas valami fontos új hírrel jövő cikket, mely alig foglal néhány sornyi kis tért a széles hasábokon, mely a szerkesztőnek 5—6 pftjába került.”

Végül megindulhat a szerkesztőség belső munkája. Ebbe a következő sorokban enged bepillantást EDVI ILLÉS: „Jézus segélj! elkezdetik a hírlap-írás. Érkeznek sűrűen a pénzlevelek helyett, . . . mellett kell mondanom, a sok hírek és jelentések. Bontogattatnak a pakéták. Van az irodában papír-zörgés, toll-sercegés, és telik a nyiredék-kosár. Kívül van lótas-futás a nyomdába és innét az irodába. A hírlap szövege t. i. nem egyszerre adatik le a nyomdába, egészen elkészülve: hanem cikkei egymásután szövetnek, mint a „Lucza-szék” és sokszor megtörténik, hogy már a lapnak nyomása közben repül be az irodába valami nagyérdékű újdonság, melyet tüstént be kell szorítani a hasábokba még ekkor is. Van kínjuk főleg a betűrakóknak, kik két lábaikon állva éjjel-nappal dolgoznak, mert a nyomdász-segédek az ő órájokban már nyugtalanul várják a kirakott sok táblákat, hogy azokat hamar összeillesztve még hamarább feketére mázolhassák, és gyors gőzgépekkel oly gyorsan sajtolhassák, miszerint egy ezekből készen kilökdösött ívet emberi kezek elkapkodni alig győzik. De a könyvnyomó gépet és a sajtolást leírni haszontalan munka: azt látni kell két szemünkkel, és élvezni. Látni kell, barátim, Pesten HECKENAST könyvnyomó gyáranak nagyszerű gőzgépezeit, és a forgó zörgő kerekeket, — és mindenik

¹² Helyesen: „douceur” = kedvezmény.

gépnel egy felől a fehér papír-íveket benyújtogató ügyes nyomdász-segédet, más felől túl átellenben az ott lesben álló csinos leányt, ki a felbujkáló íveket már kész nyomottan elszedi tiszta kezével, Kiket ily párosan az elmés gyárigazgató mintha szándékosan illesztett volna össze, hogy ketten kedvesen annál szívesebben dolgozzanak. Azok a nyomdászgyárkészülékek pedig Angolországból Petre szállítatva oly drágalátos valamik ám, hogy falun egy jókora telek-tagot lehetne vásárolni beszerzési árukon.”

A cikk végül — mintha RÁT Mátyás bevezetőjét hangoztatná újra 80 év távlatából — kikel a lapszerkesztő munkáját bénító, az információt és az állásfoglalást nehezítő politikai ellenőrzés ellen, amely a hírlapokra nehezedik.

„Azonban a legbuzgóbb munkatevés közben, ott van szerkesztő uraknak akadécul egy útonálló, mely neki minden eddig elsorolt bajainál többet okoz, és a legnagyobb keresztje. A korlátolt könyv-sajtói szabadság ez: mit olvasóink soha ne feledjenek, valahányszor közleményeinket kritizálni kedvük telnek. Mindennemű magyar írók között mégis leginkább a hírlapszerkesztőkkel éreztetni ez a korlát uralgását.”

A cenzúra nyílt emlegetése azonban EDVINÉL már a változó idők jele is: 1860-ban, Solferino és az októberi diploma után, az újságírók is döntő változást várnak. Olyan változást, amely szabadabb lehetőségeket enged, a posta és a cenzúra uralmát felváltva új, szabadabb mozgást ad szerkesztőknek és kiadóknak egyaránt. A szabad kapitalista lapvállalkozások kezdete 1867 után DECSY, PÁNCZÉL és EDVI ILLÉS tudósításait pusztá korjelzőkké, de érdekes, jellemző korjelzőkké teszik, forrássá az újságkiadás struktúrájának magyarországi történetében.

DEZSÉNYI BÉLA

Ady-emlékek. A költő halálának ötvenedik évfordulóját néhány ismeretlen és kiadatlan irodalmi emlék közlésével szeretnők megünnepelni. Mind a hat ismeretlen, a költő életének nevezetes eseményéhez fűződik, és költészetével is közvetlenül kapcsolatba hozható.

1. 1910. Az Ady-szoba gyűjtése és rendezgetése közben gyakran fordultam meg a költő öccsének, ADY Lajosnak özvegyénél. Később is jártam nála, amikor lakásán BAJCSI-ZSILINSZKY Endrét rejtegette, akit onnan hurcoltak el Sopronkőhidára. Majdnem mindig DÉNES Zsófia író nő társaságában voltam az Attila utcai, izléssel berendezett otthonban. Abban az időben jelent meg Zsuka első Ady-könyve, az *Élet helyett órák*, s azt az *Irodalomtörténetben* örömmel ismertettem. Nagyszerű Ady-vallomása után Zsuka éppen *Az ismeretlen Ady-t* írta: Annus (ADY Lajosné) élményeit álmondta könyvvé. Ekkori beszélgetéseink közben, szinte egyszerre villant fel hármunk gondolatában az Ady-szoba létesítésének terve. ADY NÉ fáradtságot nem kímélve, személyesen szállíttatta fel az Érmindszenten található tárgyi emlékeket és kéziratok relikviákat: ADY ágát, íróasztal-lámpáját, és költészetének egyik fő ihlető forrását, a Károli-féle *Biblia* önmarengolásairól tanúskodó, szétépett példányát. Így került a Múzeumba az ADY-hoz írt levelek tömege, a „kis női csukák” ömlengései, az egyiken láttam a költő jellegzetes írását: „kellesz a fenének!” Valamelyik összejövételünk alkalmával Zsuka kis ajándékkal örvendeztetett meg: HATVANY Lajos 1910-ben megjelent könyvecskéjének, a *Gyulai Pál estéjének* egyik, az idők folyamán megrongálódott példányával. A kötetet — mesélte — rövid mátkaságuk idején emlékebe adta neki a költő. A füzetke két érdekessége: az ajánlást a szerző saját kezével írta be ADY-nak: „*Ady Endrének szeretettel és áhítattal Hatvany Lajos*”. Ady olvasás közben ceruzával aláhúzta azokat a gondolatokat, amelyek megragadták: „Keserű a nemzet pénze” — „Ahol nincs őszinteség, ott nincs költészet” — „Amit GYULAI leírt, azon nem kell tovább elmélkedni, az önmagát magyarázza”. Majdnem egy évtizeddel később, Pozsonyi úti lakásán mutattam kincsemet HATVANY-nak, ő elmerengve, mintha

Edes Bertalan, a csodálatos
 erőtökkel Münchenbe hol egy
 pár napig maradtunk, s az
 hiszen ezeken nagyon a program
 s mellette még. Mivel a te
 felhatalmazással ismerték a
 kintél mellett, mely végzetes
 vállaltak volna. Készen áll a
 saadly elvonásai s a program
 de nekünk is, utólag!
 példák mellett, nagyon hisz
 hajnal egy a ezen jól sikerült
 legyen jól csak a
 az Bertalan, a
 vizontalány del
 oky adyd

Mlle.
 Gilberte
 Monachensis via 6.
 Budapest
 Ungarn.

az idők mélyén kutatna, úgy forgatta könyvecskéjét, és csak ennyit mondott: „Ady az irodalmi anekdotákat szerette benne!” A kopott, sérült füzetecskét mártírhálált szenvedett könyvkötő barátom, Frankl Sándor gyönyörűen rendbehozta.

2. 1911. Az ötvenes években a nagyon szerény körülmények között élő BRÜLL Berta, Léda édes testvére keresett föl, s kért, hogy vegyem meg tőle Adél (Léda) és ADY közösen írt képeslapját. A lap egyik oldalán a költő és műzsája a München melletti Chimsee-n csónakázik. (A képet egy másik levelezőlap alapján Révész Béla már közölte [*Ady és Léda*. 1934. 248. 249. lap között]). Az írásos rész azonban még nem ismert. A lapnak ezen az oldalán két postai bélyegző található: az egyik az 5 Pf-es bélyegre, a másik a szöveg közé ütve; mindkettőn azonos bélyegző-nyomással: 24 9 11 9—10 (1911 szeptember 24 9—10 óra között.) Az üdvözlő sorok: „Édes Bubokám. E perczen érkezünk Münchenbe, hol egy pár napig maradunk. Jól és frissen érzem magam és fogytam is valamit, míg ma délelőtt a te tóbabukásodhoz hasonló dolog történt velem, mely végzetessé válhatott volna, kaczagni fogsz, ha Ady elmeséli. Szép hírünk lesz nekünk ottan!! Itt küldök neked három hős hajost, ugy e egész jól sikerült. Sokszor ölel csokol Adéod.

Édes Bertuskám, a viszontlátásig ölel öreg Adyd.”

A címzés: Mlle Gilberte. Koronaherczeg-utca 6. Budapest Ungarn.

A levelezőlap az esemény költői vetülete nélkül nem lenne teljes. A csónakázáshoz fűződik ADY-nak a *Nyugat* 1911 október elsején megjelent számában közölt *Léda és a sors* c. (*A menekülő életben már Eldönti a Sors* a címe) verse.

3. 1911. ADY lába alatt mindjobban forrósodik a talaj: ezt érezteti a következő dokumentum, a költő levele a Hódmezővásárhelyen megjelenő *A Jövendő* c. politikai, irodalmi és művészeti folyóirat (1910.—1912) szerkesztőjének, GONDA Józsefnek írt sorai. (A kiadatlan levél LÁSZLÓ Gyula egy. tanár barátom tulajdona, közlésének átengedéséért e helyen fogadja köszönetemet.)

Bp. 1911. nov. 13.

Kedves, hívséges barátom,

talán lemarad az én forró, igaz üdvözetem, amelyet vitéz lapodnak harmadik év-kezdéséhez akarok eljuttatni.

Abban a keserves, de nagyszerű városban, amelyet már úgy szeretnék közelebből ismerni, a *Jövendő* gyönyörű munkát végzett már is.

Nekem, bár fáradt, beteg vagyok, a hitem és reménységem Hódmező-Vásárhelyhez s hozzátok. Ha makacsodik is e sivár magyar globus, hat-hét esztendő óta sok csodálatos eredményt értünk. Bízunk a váratlanság és a törvényes fejlődés haragos testvér-párjára s előre...

A napóleoni hadjáratok óta most harmadszor kel föl a magyar. Akarjuk s csináljuk, hogy ez a leglelkibb és leglelkesebb felkelés diadalt hozzon. Mindegyik munkatársaddal egyetemben bátorságot kíván és szeretetet küld őszinte jó híved:

Ady Endre

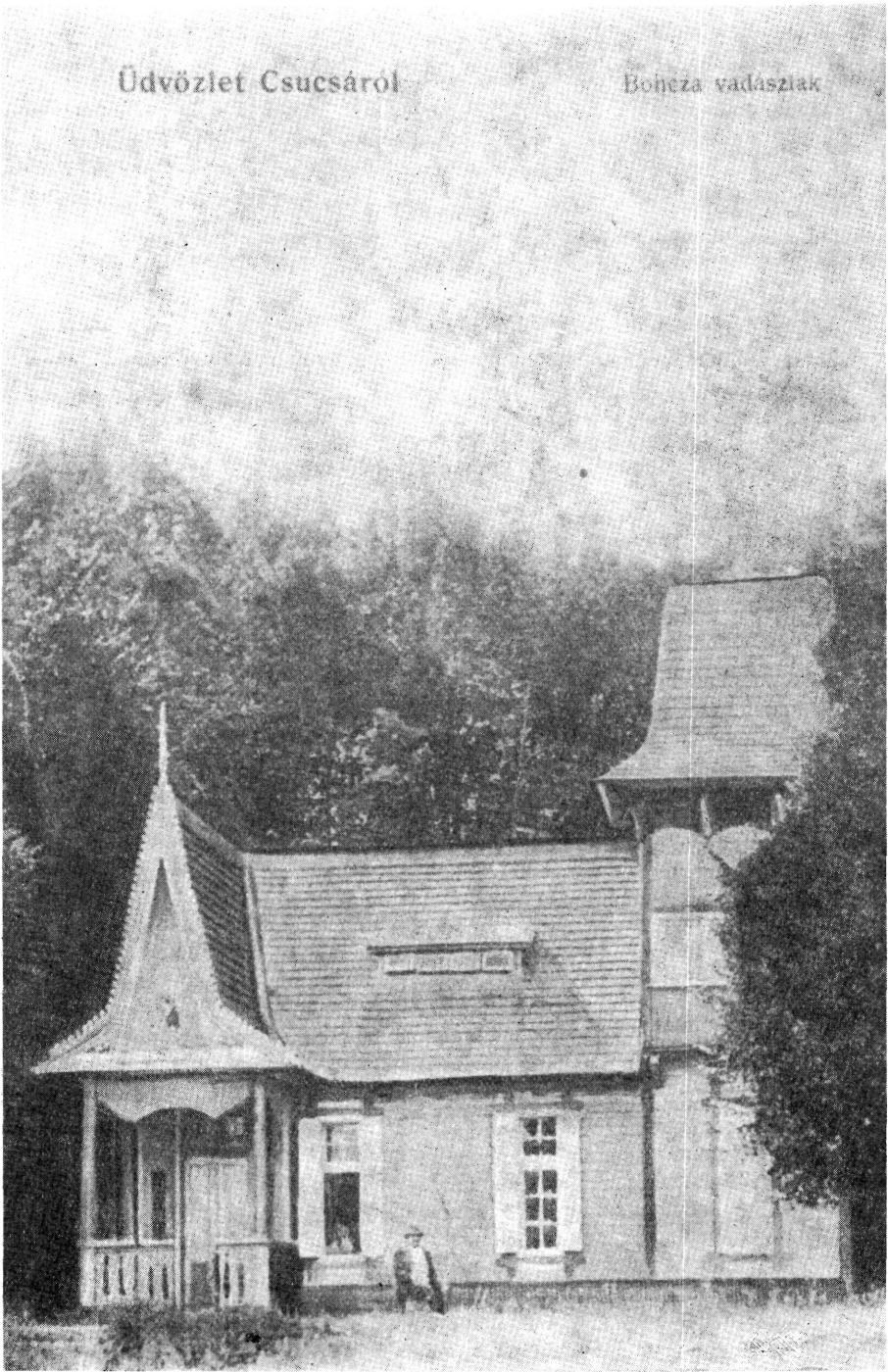
4. 1912. Ugyancsak az Ady-szoba körüli buzgólkodásom idejében ajándékozott meg Ady Lajosné a költőnek 1912-ben öccséhez írt levelével, amely a következőképpen hangzik:

Édes Lajoskám, itt a Galilei-vers — utolsó percben. Ha van időd s szükségesnek látnád, másold le. Azonnal küldesd el egy bojjal. Utasítsd a Galileistákat, hogy az ünnep után juttassák a verset a Világhoz. De vigyázzanak a sajtóhibákra. Úgy-e erős, kis vesr. Csokol, édes Lajoskám, *Endréd*.

A levélben említett vers az *Új, tavaszi seregszemle*, mely a Világ 1912 márc. 26. számában jelent meg, tehát a datálatlan levél is ezt megelőzően íródott. FÖLDESSY Gyula az Ady-versek „poeta-adminisztrátora” ezzel kapcsolatos megjegyzése: „ez a vers Ady

Üdvözet Csucsáról

Boheza vadászaiak

verseinek, költészetének szimbóluma. A *mi*: plurális majesztétikus: a költő-fejedelem-Ady tart itt szemlét a vers-seregén, amely „szétáradt úzhetetlenül a ,kis, romlott országban’.” (*Ady minden titkai*. 1949. 172. 1.)

5. 1914. ADY DÉNES Zsófiának írt levelét Zsukától kaptam ugyancsak az Ady-szoba rendezésének idejében. A keltezetlen levél szövege a következő:

Zsukám, édes bolondos Zsukám, tegnap telefonon kereste Bölöniné. Balázsékkal is voltunk, de kitanítás nélkül azt mondtam, hogy tudtommal maga Párisban van. Éjjel három óra után érkeztem, valószínűleg kidobnak a kórházból. Én kicsi asszonyom. köszönöm, hogy rám gondoltál. Hozzon sok örömet neked az újév és holnap — várlak, Nagyon

Adyd

A levél írásának feltételezett dátuma: 1914.

6. 1915. A képes levelezőlappal a címzett ajándékozott meg. A képes oldal: Üdvözet Csucsáról. Boncza vadászlak. A szöveges oldalon található:

Csucsá, 1915. VII. 16.

Kedves Jenőm, hogy vagy, mi van Veled? Én vagy 10 napig még itt esavargok Bandiéknál. Szeretettel ölel

Lajosod.

Öllelek és szeretlek

Adybandi

Üdvözlí

Ady Endréné

A címzés: „Nagyságos Pintér Jenő dr., t. főhadnagy úrnak Szabadka. A 6. honv. gye. I. pótzászlóaljának Gazdasági Hivatala.”

A bélyegző olvashatatlan.

KOZOCSA SÁNDOR

A Genius-Lantos Kiadó. A Genius-kiadó KÁLDOR Miksa kezdeményezésére létesült 1920-ban. Az előkészítő tárgyalások már 1919 utolsó hónapjaiban, ASSZISI Szent Ferenc illusztrált *Virágoskertje* már 1920-ban megjelent. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy KÁLDOR Miksa, ez a kortársak szerint külső megjelenésében egészen jelentéktelen, alacsony és vékony termetű ember, aki még a helyesíráshoz sem értett könyvkiadói szinten, az utcán találkozott BÁLINT Lajossal, aki ellen akkor még folyt a fegyelmi vizsgálat a Tanácsköztársaság alatti szereplése miatt s megkérte, menjen be hozzá kiadóvállalatához a *Kultúra*-ba. Ott KÁLDOR BÁLINT Lajos kezébe nyomta Knut HAMSUN: *Rejtelmek* c. regényét azzal, hogy fordítsa le. Ezt több fordítás követte, különösen akkor, amikor KÁLDOR vállalatot létesített. Ez akkoriban általában úgy történt, hogy a vállalkozó vagy rendelkezett a szükséges anyagiakkal, vagy ha nem, akkor megszerezte. Rendszerint társult valamelyik nyomdával, mint ez esetben KÁLDOR a Király utcában működő Löbl-nyomdával. A megállapodás értelmében a nyomda adta a papírt, a nyomdát és a kötést, a kiadás egyéb terheit KÁLDOR vállalta s a hasznon megfelelő kulcs szerint osztottak. Ennek az új kiadói vállalkozásnak irodalmi vezetőjévé KÁLDOR Miksa BÁLINT Lajost kérte föl, előző állása megtartása mellett, mert közben BÁLINT fegyelmi ügye a Nemzeti Színháznál rendeződött.

BÁLINT Lajos Újpesten született 1886-ban. A Tanácsköztársaság alatt a kollektív színtársulat főigazgatója, 1915–1936. között a Nemzeti Színház dramaturgja és főtitkára, 1930-ban az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület művészakciójának művészeti vezetője. Éveken át belső munkatársa, művészeti rovatvezetője a *Világ*

című napilajnak, majd betiltása után utódjának, a *Magyar Hírlap*-nak. BÁLINT a Genius munkálatait a 1919 végén kapcsolódott be s KÁLDOR csakhamar őt bízta meg a könyvkiadói program kidolgozásával.

Az ilyen természetű kiadói vállalkozásnál a dolgok természeténél fogva számos érdek összeütközésével kellett számolni. Más lehetett az ízlése és üzleti érdeke a nyomdának, más a tulajdonképpeni kiadónak, KÁLDORNak és megint más az irodalmi vezetőnek, ez esetben BÁLINT Lajosnak, aki javaslatot tett a művek kiadására, mivel lényegében a szakma előtt ő fémjelezte a kiadót. A Genius történetének eme kezdeti szakaszában a problémák úgy jelentkeztek, hogy a nyomda olyan kiadványokat látott volna szívesen, amelyek nagy példányszámban és nagy haszon mellett dobhatók piacra. Nyilvánvaló, hogy az olvasók tömegei között Knut HAMSUN-nal szemben egy a pornográfia határát súroló Guidó da VERONA verista regénye előnnyel indul. Viszont irodalmi helyzetére és írói-szerkesztői becsületére valamit is adó lektornak, vagy irodalmi vezetőnek az utóbbi ellen tiltakoznia kellett. A Löbl-nyomdával ily okok miatt került törésre a dolog. KÁLDOR ugyanis észrevette, hogy jobb kiállítású, drágább könyvet könnyebb eladni, mégha nehéz olvasmány is, mint rossz kiállítású tömegecikket, akár olcsóbb áron is. A társadalom egy bizonyos rétege szívesebben fizet többet, magasabb árat a szebb kiállítású könyvért, mint jóval kevesebbet a közönséges, silány kivitelűért. KÁLDOR nemcsak kiadni tudott, hanem, ami jó, de mégsem divatos könyvnél még annál is nehezebb, eladni is. Sőt, üzleti köröket is meg tudott győzni arról, hogy érdemes értékes művek kiadására vállalatot alapítani.

Ilyen meggondolásból került sor a Löbl-nyomdával való szakításra, amit KÁLDOR *Az Ezeregyéjszaka meséi*-nek kiadásával, illetve az ebből befolyó nyereségből készített elő, addig is biztosítva a kiadás folyamatosságát, amíg újabb tőkés csoporttal az egyezés létre nem jön. Az *Ezeregyéjszaka meséi* kétféle változatban jelentek meg. Ezer példány amatőrkiadásban készült, a teljes szöveget tartalmazta, amelyet KÁLLAY Miklós a francia Mardrus-féle kiadásból fordított magyarra, s ez volt az ezeregyéjszaka meséinek első teljes magyar kiadása. A nagyközönség számára füzetes sorozatban adta ki, a sikamlósabb részletek elhagyásával, szintén ezer példányban, de gyengébb minőségű papíron. Az illusztrációkat PRIHODA István, GÁL Margit és ERDÉLYI Aranka készítette.

Eközben LÖBLÉK gyorsabb üzleti tevékenységre sűrgettek, ami egyútt járt volna a kiadványok tartalmi színvonalának csökkenésével. KÁLDOR, hogy megszabaduljon tőlük, új pénzügyi csoport után nézett, s azt meg is találta az Ilka utcában székelő Magyar Papír és Vegyipari Gyárban, illetve ennek tulajdonosaiban. A gyár maga is leányvállalataként működött az Intercontinentale nemzetközi szállítmányozási vállalatnak, s ennek lett a Genius egy másik fiókvállalata, írja BÁLINT Lajos visszaemlékezéseiben¹, aki maga sem értette, hogy az a szerinte „primitív” és „rosszmodorú” KÁLDOR hogyan tudta rávenni a vállalat elnökét, bizonyos KEPPICH urat és a gyártulajdonos HOFFMANN-családot, hogy az ő alaptőkéjükkel alakuljon meg most már részvénytársaság formájában a *Genius Könyvkiadó*, hogy kifizessék a Király utcai Löbl-nyomda követeléseit és pénzeljék a további kiadványokat. Igaz, hogy — mint BÁLINT Lajos írja — a HOFFMANN-családban akadt egy irodalmat, művészetet szerető egyén is, talán ő szorgalmazta a család többi tagjánál, hogy a kultúra területén is csináljanak valami fontosat és megmaradó. Akárhogy történt is, a következmények KÁLDORT és a Genius irodalmi vezetőjét éppúgy igazolták, mint a HOFFMANN-család irodalombarát tagját, vagy tagjait.

A Genius olyan arányú kiadói tevékenységbe kezdett, amelyről az 1921—23-ban megjelent és több, mint 40 kiadvány puszta számadata nem is nyújt valóságghú képet

¹ BÁLINT Lajos: *Művészbemjáró*. Bp. 1964. 350—357. l.

Mert másképpen minősül egy-egy kiadvány, ha két-három íves füzet, vagy ha 40—70-íves könyv. A Geniusnál az a legmeglepőbb, hogy a megalakulása utáni esztendőben nagyterjedelmű és világirodalmi értékű művek egész sorát dobta piacra, méghozzá a legtöbbet bibliofil igényrel, vagy legalábbis amatőr-jelleggel. BÁLINT Lajos, a Genius irodalmi vezetője, joggal írta a kiadó 1922-es *Almanach*-jában, hogy amihez hozzáfogtak, az valóban „istenkísértően hazard” vállalkozásnak tűnt. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar könyvkiadó, ha nem is jószántából, de a körülmények hatása alatt kisebb-nagyobb mértékben mindig megalkuvásra kényszerült az irodalmi érték rovására. Ha élni akart, engedni kellett a napi szenzációnak is. BÁLINT Lajosék abban a hitben üzentek hadat az irodalmi selejtnek, hogy végre talán magyar földön is javultak a viszonyok annyira, hogy legalább egyetlen kiadó ilyen értelmű megalkuvás nélkül is meg tud élni. Nem egyedül élt abban a hitben, hogy lehetséges ilyen magasszintű irodalmi programmal olyan vállalkozást indítani, amely csak irodalmi és művészi rangú könyvet ad ki, minden esetre olyat, melyet „saját könyves szobáinkban is áhitattal tudunk tisztelni.” Mindez erősen relatív jelenség még kulturált olvasók esetében is, de a Genius emberei kétségtelenül nem a fölületes szalonok igényeinek a kielégítésére vállalkoztak — mint majd alább kiderül.

A Genius hangoztatta, milyen fontosnak tartja kiadványai külső megjelenését s igyekezett megfelelni az amatőr-igényeknek. Nagy sorozatait alkotó művek mindegyikéből amatőr példányok is készülnek. *Nagy írók — nagy írások* gyűjtőcímmel klasszikusokból három sorozatot indított, bár többet tervezett, a megjelentekben az irodalom és a művészet számos műfaja kapott helyet.

A Genius munkatársakul, szerkesztőkül kora kiváló íróit, költőit, tudósait gyűjtötte maga köré. Itt találkozunk BABITS Mihály, BENEDEK Marcell, DÉZSI Lajos, GULYÁS József, HARSÁNYI István, HEVESI Sándor, KÁLLAY Miklós, KIRÁLY György, KOSZTOLÁNYI Dezső, KUNCZ Aladár, LACZKÓ Géza, LÁNYI Viktor, MIKES Lajos, SZABÓ Lőrinc, SZINI Gyula, TÓTH Árpád, TRÓCSÁNYI Zoltán, TURÓCZI-TROSTLER József névvel, s még annyi máséval. A könyvek külső tervezésére pedig többek közt LEIDENFROST Sándor és VÉGH Gusztáv iparművészeket nyerte meg.

A kiadó a következő külföldi írók műveiből készített számozott változatokat amatőr-bibliofil jellegű kötetekben, jobb papíron: D'ANNUNZIO, ASSISI SZENT FERENC, BALZAC, CHAMISSO, DIDEROT, DOSZTOJEVSKIJ, FARRÈRE, FLAUBERT, FOGAZZARO, TH. GAUTIER, GOBINEAU, GOETHE, HAMSUN, HOFFMNSTAHL, IBSEN, KROPOTKIN, LACLOS, MEREDITH, MUSSET, PUSKIN, READE, J. RENARD, RILKE, SCHNITZLER, SHAKESPEARE, TOLSZTOJ, VERGA, A. de VIGNY, WAGNER, O. WILDE. Természetesen nem valamennyi egyetlen sorozatban és nem is egyöntetű formátumban. Ugyanígy a hazai írók közül BALASSA Bálint, és CSOKONAI VITÉZ Mihály összes művei kerültek kiadásra, továbbá GELLÉRT Oszkár, KOSZTOLÁNYI Dezső, CHOLNOKY László, MIKLÓS Jenő, SZOMORY Dezső, TÓTH Árpád, TORMAY Cecile egyes művei.

Némelyik abban az időben szokatlanul nagy példányszámban jelent meg, 1500—3000 számozott példányban, a zöméből még külön 300—300 példány is készült. TAKÁTS Sándor műveinek másodlik kiadását nem számozva ugyan, de jó papíron, szép félbörkötésben, aranyozott gerinccel nyomták.

A *Nagy írók — nagy írások* mellett *A regényírás művészei* elnevezésű sorozat is megindult. Ezt KÁLLAY Miklós szerkesztette s ebben már megjelent néhány mulandóbb értékű író is. Guidó da VERONA-t ma már csak mint a fölfokozott erotika hajdan divatos íróját tartják számon azok, akik elsősorban az ilyenfajta tematikát keresik az olvasmányokban, SCHNITZLER Artúr nimbusza is elmúlt, s D'ANNUNZIO-ért ma már a java olasz írók és olvasók sem lelkesednek az akkorihoz hasonló mértékben.

A kiadó *Miniatűr* könyvtár sorozata kisformátumban, irodalmi csemegékkel szolgált. (A teljes WILDE-sorozat, SHAKESPEARE szonettjei.) KOSZTOLÁNYI: *A szegény kis-*

gyermek panaszai, *A bús férfi panaszai, Zsivajgó természet*, RILKE: *Imádságos könyv*, SZOMORY Dezső *A selyemzsínór* stb stb. műveiből ötven példány készült egész és félbőr-kötésben, dúsan aranyozva, a felső élen aranymetszéssel, merített papirosan.

A *Genius Könyvtár*-ban értékálló irodalmi, de inkább szórakoztató jellegű művek jelentek meg, rövidebb lélegzetű írások, ezekből azonban nem készültek amatőrváltozatok. Amint nem készültek a felvilágosító céllal indult *Szabad Iskola* c. sorozatból sem. Ezeknek inkább a haladó szellemű tudományosság szempontjából volt jelentőségük. (ZOVÁNYI Jenő: *A felvilágosodás története*.)

A *Genius* sorozaton kívül is adott ki nagyjelentőségű tudományos műveket, illetve sorozatokat. ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció története* című hatalmas munkája mellett megemlítendő TAKÁTS Sándor művei sorozata.

Annak ellenére, hogy a *Genius* a legnagyobb mértékben üzte az amatőr kiadást, könyvesztétikai szempontból különösebben figyelemre méltót keveset alkotott. A *Regényírás Művészei* című sorozat címsorainak hajlított volta éppúgy kevés a művészi ranghoz, mint a könyvek fedelének vékonyodó vonalából alkotott keretes „dísz”. A sorozatos műveket nem illusztráltatta, ami azonban nem föltétlenül hiány, ha emellett a tipográfiai gondosságban művészi színvonal érvényesül. De a *Genius*-kiadványok fő fogyatékosága éppen a tipográfiai gondatlanságból következik. Nem vették észre, hogy ha az oldalszámokat a lap aljára helyezik, sokkal szebb arányú margót kapnak, míg az ellenkezője miatt az nemesak szemet bántóan aránytalan, hanem az egyes oldalak azt a látszatot keltik, mint ha le akarna esni a szöveg, minthogy gyakran le is csúszott. Arra pedig, hogy a sorok oldalról-oldalra fődjék egymást (pontos sorregiszter), még kisebb terjedelmű munkáknál sem ügyeltek. Pedig a jobb nyomdákkal dolgoztatott a vállalat (Globus, Világosság, Jókai stb.). A konkurrencia, a piaci verseny annyira leszorította az árakat, hogy azért az összegért, amibe egy átlag külsejű és széles rétegek számára is elérhető könyv került, gondosabb munkát a nyomdától a kiadó nem igen kívánhatott meg.

Könyvművészeti tekintetben hátránynak bizonyult a *Genius*-nál az is, hogy aránylag csekély kiadványt illusztráltatott. S hogy még az illusztrált műveknél sem biztosította a stílusegységet minden esetben. ASSISI SZENT FERENC *Virágoskert*-jét a kitűnő grafikusiparművész VÉGH Gusztáv 18 fametszettel illusztrálta. PUSKIN *Anyegin*-jét pedig GARA Arnold 8 rézkareccal. Ez utóbbihoz a kiadó a könyvdíszeket VÉGH Gusztávval készítette, ami stílusegység szempontjából a könyv rovására ment, noha egyébként a kiadó bőkezűségét bizonyította. A művészi könyvnel elengedhetetlen a stílusegység, mert ha ettől a követelménytől eltekintünk, akkor az eklektikának nyitunk korlátlan lehetőséget, ha külön-külön még oly szépen oldja is meg részfeladatát az illusztrátor, illetve az ornamentikát tervező művész. (Az *Anyegin*-hez KRÚDY Gyula írt varázslatos hangulatú előszót.) Az iniciálékat és a versszakok közötti díszeket piros színű nyomással emelték ki. GARA metszeteit a kötet számának megfelelően laponként számozták. — GOETHE: *A napló* című költeménye KOSZTOLÁNYI fordításában, HERMANN Lipót négy kőrajzával jelent meg. Ez a kiadvány a legjellemzőbb példák egyike arra, hogy a könyv tervezői, a tipográfus, a címlap és a kötés tervezője — az utóbbi kettő VÁGÓ József műve — mennyire nem értették meg az egységes stílusra vonatkozó alapvető követelményt, s amely szerint annak legelemibb föltétele, hogy betűtípusok ne keveredjenek, még rajzolt címlap ürügyén sem. Azok a *rajzolt* címlapok, amelyeket részben VÁGÓ, részben VÉGH Gusztáv készített, semmivel sem tették értékesebbé — mert nem tették szebbé — a könyveket, mintha a könyv saját betűjéből oldották volna meg a címlap szövegét. Föltéve, ha jól oldják meg. Ez esetben maradandóbb, művészibb hatást értek volna el.

GOETHE *Napló*-ját a *Genius* BABITS fordításában is kiadta. Ehhez PRIHODA István készített ugyancsak négy kőrajzot. Az amatőr változat 1—100 példányban, több színű levonatokkal tokban, a többi tok nélkül került forgalomba. Valamennyi példányt aláírta

a művész és az illusztrátor. Az 1–100 példányhoz a rajzokat külön mappában is mellékeltek az egyes példányokhoz. A tok egész pergamenből készült és WEISS László tervezte.

A Genius-kiadványok kötése a GOTTERMAYER Nándor könyvkötőüzemben készültek. A legtöbb könyv kötésének, előzéklapjának s számos könyv címlapjának tervét LEIDENFORST Sándor készítette. Mellette VÉGH Gusztáv munkássága jelentős, akinek nevéhez fűződik a *Nagy írók — Nagy írások* sorozat könyvdíszei, továbbá PUSKIN *Anyegin* bibliofil kiadásának megtervezése és könyvdíszekkel való ellátása. Ez egyik legszebb kiadványa a Geniusnak annak ellenére, hogy a stílusegység körüli ellentmondások zavaróan hatnak. — A Miniatúr könyvek kötésének, valamint a BABITS—GOETHE *Napló* kötéstervét ugyancsak Leidenfrost tervezte, míg a könyv tokját WEISS László. — Az illusztrátorok között VÉGH Gusztáv mellett ZÁDOR István említendő, aki CHAMISSO *Schlemil Péter*éhez készített 8 kőrajzot, minden kötetbe külön beragasztással. — GELLÉRT Oszkár verseskönyvét, *Velem vagytok* (1928) KOZMA Lajos apró rajzai élénkítik. Ez azonban fűzve jelent meg. Egységes, szép, félbőr-kötésben jelentek meg TAKÁTS Sándor könyvei, tervezőjük azonban ismeretlen.

BÁLINT Lajos mintegy négy évi működés után kivált a Génusból. Részben azért, mert a könyvpiac fokozódó terjesztési nehézségei miatt az igazgatóság üzleti érdekeket képviselő csoportja egyre inkább a kevésbé értékes „bestseller” típusú könyvek kiadását kezdte szorgalmazni, amivel BÁLINT nem értett egyet, noha KÁLDOR is az ő álláspontját támogatta. Részben pedig azért, mert az írói honoráriumok kérdésében nem értett egyet az igazgatósággal. Kiválása után az általa kiadásra előkészített könyvek a *Nagy írók — Nagy írások* c. sorozatban, még az ő nevét viselték. A piaci viszonyok azonban, mint erre BÁLINT Lajos maga is utal idézett művében, a drága könyvek számára egyre rosszabbodtak, a bibliofil könyvkiadás haldoklott. Látták ezt HOFFMANNÉK is, s a Geniust eladták a LANTOS Adolf cégnek.

LANTOS Adolf Trencsénben született 1875-ben. A könyvkereskedésben külföldön szerzett szakismeretet, majd Budapesten a Múzeum körúton antikváriumot létesített és azt magyaránú könyv- és képkereskedéssé fejlesztette. Később az üzlet Lantos R. T.-gá alakult át, amely főleg hazai és külföldi könyvritkaságok adás-vételével foglalkozott, valamint könyv- és folyóiratkiadással. Az utóbbiak közé tartozott a *Magyar Bibliofil Szemle*, amelynek két évfolyama jelent meg (1924–1925) és a *Literatúra*, amely amannak lépett a helyébe, mint havonként megjelenő bibliográfiai szemle. A Lantos évenkénti aukciói alkalmából magas irodalmi színvonalom álló katalógust adott ki.

LANTOSÉK birtokában a Genius már lényegesen kevesebb könyvet adott ki, bár néhány figyelemre méltó ezek között is akad. A cég megvásárolta SZABÓ Dezső összes műveinek kiadási jogát, amit később az író perrel támadott meg s visszakövetelte jogát a kiadáshoz, minden jogi alap nélkül. 1929-ben a *Segítség* című regényéből készült 250 géppel számozott példány. — Ugyanebben az évben jelent meg JÓZSEF Attila: *Nincsen apám sem anyám* című verskötete 1000 számozott példányban, a szegedi Koroknay-nyomdánál. Mint a kötetből is kiderül, ehhez a Genius csak a nevét adta: Bár számozva készült, nagyon rossz, fatartalmú papíron nyomták, de mint első kiadásnak, ma is nagy az értéke a gyűjtők körében. Jóval később, TORMAY Cecile egyik könyve jelent meg a Geniushoz, a *Virágok városa — szirének hazája* című itáliai útibeszámoló, 1935-ben, ritka érdekes kötésben, csinos formátumban, finom papíron. — A Genius adta ki MÓRA Ferenc műveit is, elegáns formátumban, amatőrváltozatokról azonban nem tudunk.

A Genius legtöbb kiadványa a Franklin, Globus, Hungária, Jókai, Korvin, Világosság és Weiss L. nyomdájában készült. A vállalkozás a magyar könyvművészetre a már említett okok miatt sokkal kisebb hatást gyakorolt, mint azoknak a nyomdáknak és kiadóknak a működése, amelyek mind terjedelemben, mind példányszám tekintetében jóval alatta maradnak ugyan a Geniusnak, de a könyv tartalma és formája közötti művészi

összhang tekintetében eredményesebben vonták le a korszerűbb tipográfia követelményeit. Érdekes viszont, hogy amikor a nemzet első világháború utáni tragédiájában egyébre sem hivatkozhatott az ellenséges világ előtt, mint kultúrájára, akkor a Genius a magyar és világirodalom remekeinek javát tárta oda a közönség és a világ elé, addig ritkán látott magas példányszámban, még az amatőrváltozatban megjelenő könyveket is. Küztük nem egynek kiadása bátor szellemre és vállalkozó kedvre vallott. De a könyvművészet igazi lényegét a Genius sem értette meg, a századvég hatása alatt képzelte el kiadványai külsejét, bár amit e tekintetben alkotott, az mindenképpen a könyvkultúra és a könyvművészet igénylésére vallott.

Szír Rezső

„A gróf úr” és a cenzúra. A második világháború utolsó éveiben elhallgattak — mert elhallgattatták őket — a költők. S a legutolsó háborús év, a negyvennégyes, már alig-alig őriz írásos dokumentumot vers és cenzúra viszonyáról. Ekkor a szokványos formális eljárásokat is mellőzik már, egyszerűen zúzdába küldik vagy az úgynevezett „gyorsított” eljárással ítélik megsemmisítésre az irodalmi alkotásokat.

VÁRNAI Zseni *Látomás Jeremiással* című versét kéziratban törli a cenzúra: „Nem nyomható ki! Megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekeit érinti” pecséttel látja el a királyi ügyészség, DARVAS Szilárd majdhogynem katonai bíróság elé kerül 1944-ben két verse miatt, NYUGATI Lászlónak *Az ismeretlen magyar katonához* és *Minek...* című verseit röplapon terjesztették az ellenállási mozgalomban; s egy ZRUFKÓ Zoltán nevű szerző *1944. március 19.* című népi hangvételi, erőteljes antifasiszta és háborúellenes versét is csak röplapon találjuk, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött sárguló papírok között, s rajta kézírással. „e vers miatt szerzőjét félévre internálták...”

Ilyen objektív körülmények között, ilyen légkörben fogott hozzá egy verseskötet megjelentetéséhez GÖMÖRI Jenő Tamás. A versek túlnyomórészt a háború utolsó évében születtek. Nézzük, mit ír a költő húsz év előtti kötetéről.

„... felvirradt emlékezetemben a legemlékezetesebb, 1944-es cenzúra-esetem. A következő: 1944 februárjában elkészült a Knézits utcai Székely-nyomdában a „Lélek zeng a zúrben”, már, gondolom, címében is kifejező, bátor és szókimondó, címénél fogva is emlékezetes verseskötet. Ebben a verseskötetemben életem sok-sok emberét és eseményét megköltött versciklusát bocsátottam közre. Ám a kész kinyomtatott verskötet már nem jelenhetett meg, mégpedig a náci Magyarországra jövele következtében. A kötetnek a magyarországi náci-invázió ideje alatt a nyomdában rejtőzött, megmaradt példányai — csak párszáz maradt meg — csak 1945-ben, a náci kitakarodása után kerültek könyvári forgalomba.

Nos, a verseskötet egyik versét, „A gróf” címűt, a cenzúra 1944 márciusában törölte. Ez persze még a könyv kinyomása előtt történt. A vers Pálffy János grófról szól. A cenzúrázott, igen erőshangú vers másolatát ide mellékelem, valamint annak a levélnek a másolatát is, amelyben a Székely-nyomda közölte velem a cenzúra törlését...”

Másolat

Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat
Budapest IX. Knézits-utca 12.

Budapest, 1944. március 10.

Ngs. Gömöri Jenő Tamás író úrnak

Jeszenő

A mai napon megkaptuk az ügyészségtől az előzetes cenzúrárt, amelyben „A gróf úr” törölve lett. Ezt az oldalt tehát kivettük és addig tördeltünk, míg a „gróf úrnak” nyoma sem maradt a versek között, úgyhogy legjobb esetben jövő hét elején kerül ismét be a gépbe...

Szívélyes üdvözzel:
Székely-nyomda (pecsét)
aláírás

A Gróf

Csupa egyforma embert láttunk magunk körül
 Sűrögni-élni, ki jó vagy rossz s beszél, örül,
 Sír, pöröl, meghal: míg egyszer csak láttunk egyet.
 Kiről azt mondták nekünk, nem ember hanem Gróf,
 S azóta arcába nézni alig is mertünk
 Mi gyerekek, kik egyetlen Grófot ismertünk.

Övé volt minden kincs, övé volt Bajmóc vára,
 Úgy néztünk rá félve mint mesék manójára,
 Ha Bajmócról borbélyhoz jött négyesfogaton
 S huszárral a bakon s mint holmi félistenre,
 Akkor is, mikor már tudtunk róla eleget,
 Azt is, hogy kapzsi, mert hullott szilvát szededet.

Tudtuk már: van ember aki más mint a másik,
 Ki nem pataokban, de halastóban halászik,
 Ember kinek kunyhó: vágy, s Gróf, ki több vár ura,
 Szegény, ki verejtékez — és nábob, ki henye,
 S mit *lopnak* tőle, azon ezer család megél.
 S hogy szegényé az alázat s Grófé a negély.

Mért kiskirály a Gróf és mért nem elegendő
 Néki annyi, amennyit megkíván a bendő,
 Minek neki sokezer hold föld, ezer szoba,
 Száz erdő, s mért hajbókol mindenki előtte?
 Mért van egynek ennyi kincse? Minket ez rágott:
 És akkor kezdtük nemérteni a világot.

A vers szerzője sokoldalú irodalmi tevékenységet fejtett ki. Alig húsz éves volt, amikor a *Modern Könyvtár* sorozatot alapította. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült ő is, ott folytatta a haladó irodalmi művek propagálását. A Bécsben indított *Új Modern Könyvtár* sorozatot a cenzúra kitiltotta az országból. Magyar és külföldi lapokban jelentek meg szépirodalmi és publicisztikai jellegű írásai. Majd hat évtizeden át harcolt irodalmi eszményeinek megvalósításáért. 1967 decemberében, 77 éves korában halt meg Gömöri Jenő Tamás, az örökké fiatal, mozgékony, az emberi jóságban, s a haladásban fenntartás nélkül bízó humanista, Thomas Mann első magyar fordítója.

M. Gy.

Bölöni Györgyné és Henri Barbusse. Ismeretlen Barbusse-levelek a „Szenvedések könyvé”vel kapcsolatban, BÖLÖNI Györgyné, ahogy ADY elnevezte: Itóka, álnevén KÉ-MERI Sándor, szenvedélyes lelkesedéssel vett részt férjével együtt az első magyar proletárdiktatúra kulturális munkájában. A Tanácsköztársaság leverése után sokezer társával együtt végigjárta a szabadságeszméken véres bosszút álló fehérterror börtöneit. Kiszabadulása után Bécsben hiteles naplóban örököltette meg élményeit, s *Szenvedések könyve* címmel adta ki a Bécsi Magyar Kiadó 1921-ben. Az első kiadás borítólapján a híres magyar, szintén emigrációba kényszerült TIHANYI Lajos festőművész rajza látható, a könyv bevezetőjét az ugyancsak Bécsbe menekült RÉVÉSZ Béla írta. A mottó: „A mártírok és halottak emlékének. A börtönök és internálótáborok szenvedőinek”.

Nyolc évvel a bécsi magyar nyelvű kiadás után — melyet 1924-ben tiltottak ki a postai szállításból bírói ítélet alapján, TÖREKY Géza elnöklete alatt, — a *Szenvedések könyve* francia nyelven is megjelent, Flammarion kiadásában.

A francia kiadás létrejöttében a neves francia író, a nemzetközi békemozgalom kiemelkedő képviselője, a magyar viszonyokat alaposan, személyes tanulmányok alapján megismert BARBUSSE szerepét ismerjük, s nemrégiben megtalált, a kiadással kapcsolatos levelezése méginkább tanúsítja érdemeit.

MONDE

GRAND JOURNAL
HEBDOMADAIRE
D'INFORMATION
LITTÉRAIRE, ARTISTIQUE
SCIENTIFIQUE ET SOCIALE
80 RUE ÉTIENNE MARCEL
PARIS
TEL. CENTRAL 16-78
1952

DIRECTEUR
HENRI DARBOUSE

GRAND JOURNAL
HEBDOMADAIRE
D'INFORMATION
LITTÉRAIRE, ARTISTIQUE
SCIENTIFIQUE ET SOCIALE
80 RUE ÉTIENNE MARCEL
PARIS
TEL. CENTRAL 16-78
1952

DIRECTEUR
HENRI DARBOUSE

Je tiens d'abord à vous dire qu'il est très agréable de vous lire dans votre revue. Je suis sûr que vous en tirez beaucoup de plaisir. Je vous envoie donc un petit livre qui est un recueil de poèmes. Je vous prie de l'accepter de ma part. Je vous remercie de votre envoi et vous prie d'agréer, Monsieur, l'assurance de ma haute estime.

Je tiens d'abord à vous dire qu'il est très agréable de vous lire dans votre revue. Je suis sûr que vous en tirez beaucoup de plaisir. Je vous envoie donc un petit livre qui est un recueil de poèmes. Je vous prie de l'accepter de ma part. Je vous remercie de votre envoi et vous prie d'agréer, Monsieur, l'assurance de ma haute estime.

Henri Darbouse

Henri Darbouse

Je tiens d'abord à vous dire qu'il est très agréable de vous lire dans votre revue. Je suis sûr que vous en tirez beaucoup de plaisir. Je vous envoie donc un petit livre qui est un recueil de poèmes. Je vous prie de l'accepter de ma part. Je vous remercie de votre envoi et vous prie d'agréer, Monsieur, l'assurance de ma haute estime.

Je tiens d'abord à vous dire qu'il est très agréable de vous lire dans votre revue. Je suis sûr que vous en tirez beaucoup de plaisir. Je vous envoie donc un petit livre qui est un recueil de poèmes. Je vous prie de l'accepter de ma part. Je vous remercie de votre envoi et vous prie d'agréer, Monsieur, l'assurance de ma haute estime.

1928. április 5-én a Flammarion Kiadó levélben fordul BARBUSSE-höz — valószínűleg az író már előzőleg tárgyalt a műről a kiadóval — kéri a könyv kéziratát:

Kedves Barátom,

1928. április 5.

lenne olyan szíves elküldeni számunkra, a rue Drouot-ra Madame Bölöni kéziratát? Mi hamarosan elutazunk néhány napra ugyan, de pontos útbaigazítást adtunk a tekintetben, hogy a kézirat haladéktalanul a lektorálási bizottság elé kerüljön. Mellékelünk hozzá egy kis cédulát, jelezve, hogy Ön milyen fontosnak tartja ezt a művet.

Fogadja, barátom szívélyes üdvözetünket

Majd egy esztendő múlva — 1929. április 24-én — ír BARBUSSE BÖLÖNINÉNEK. A levélből kitűnik, hogy az év a *Szenvedések könyvének* francia kiadásával kapcsolatban nem telt el eredménytelenül. Valószínűleg közben készült el a fordítás, sőt már a nyomtatás is előrehaladott stádiumban lehetett, mégis, mind BARBUSSE-t, mind pedig a könyv íróját nyugtalanította a késedelem. Ezért BARBUSSE saját lapjában, a *Monde*-ban hozott le részleteket a könyvből: rendkívül fontosnak tartotta, hogy a francia nép és általában a világ közvéleménye elé tárják az ellenforradalmi Magyarország túrhetetlen akcióit.

A levél szövege a következő:

Kedves Asszonyom és Barátnőm,

Miramar, 1929. április 24.

Károlyi Mihály közvetítésével megkaptam Berlinben az Ön levelét, s elnézését kérem, hogy csak most válaszolok és hogy már érdemben nem tudtam intézkedni Flammarion kiadónál. De épp e pillanatban, személyes okokból nehéz számomra ez ügyben lépéseket tenni. Meg kell mondanom, nagyon ritka esetben fordul elő, hogy egy kiadó nem tolná ki a könyv előre kitűzött megjelenési dátumát. Néhány nappal ezelőtt jelent meg Georgiáról írt könyvem, melynek januárban kellett volna kijönnie! Az ember ilyen esetekben szinte semmit nem tehet, csak azt, hogy beadja a de rekát — hisz a kiadóké a hatalom. Elkészítette már a korrektúrát és hozzájárulását adta a szedéshez? Ha igen, akkor bizonyos, hogy a kinyomtatás nem fog már késni, ugyanis maguk a kiadók sem szeretik késleltetni egy jól megszerkesztett, kész könyv kiadását.

Ami a *Monde*-ot illeti, már jó ideje annak, hogy a főszerkesztőnek jeleztem óhajomat: szeretném a lapban közölni az Ön könyvének néhány fejezetét. Tervbe vehetnénk esetleg két publikációt. Mivel azonban a *Monde* korlátozott terjedelmű hetilap, úgy vélem, kicsit rövidíteni lehetne az eredeti szöveget, kihagyni mindazt, ami nem feltétlenül szükséges a drámai lendület szempontjából, így többet tudnánk bemutatni az Ön művéből. Lenne oly szíves s felkeresné a *Monde*-nál Habarut, akinek jeleztem az Ön esetleges látogatását? Bizonyára meg fognak egyezni a közlésre javasolt fejezeteket illetően, s arra kérem Önt, hogy saját maga oldja meg a fent említett tömörítést, illetve rövidítést, így bizonyosak lehetünk abban, hogy az az Ön könyvének szelleméhez hű marad.

Kérem, tájékoztasson a jövőben is a könyv sorsáról Flammarion-nál s ha a megjelenés újból késne, megpróbálok segíteni Önnek.

Feleségem, aki nagy szeretettel gondol Önre, s magam is, szívélyes barátsággal üdvözöljük

Amint azt egy BÖLÖNI Györgynéhez intézett magánlevélből megtudjuk, BARBUSSE ugyancsak 1929 koraőszén előadást rendezett Madame BÖLÖNI számára a *Szenvedések könyvéről*. Egy párizsi egyetemista az est másnapján tollat fog és francia nyelven többoldalas levélben írja meg, mennyire megindította, amit az előadáson hallott, s hogy a könyv hatása alatt úgy érzi, kötelessége csatlakozni a terror, az elnyomás, az embertelenség elleni harchoz, bárhol a világon is nyilvánuljon az meg.

S bár a könyv ellen a francia kiadást megelőzően bojkott indult — írja BARBUSSE 1928. február 13-i levelében — a mű mégis elérte hatását. 1930-ban dramatizált változatban, *Bestie Mensch* címmel bemutatták Párizsban német színészek előadásában. Kurt DESCH dramatizálta. „Az előadás által kiváltott tapsvihár — írja Barbusse (1930. január 18.) — az elnyomottak ügyéért harcoló emberek halálja.” A bojkott megbukott.

A *Szenvedések könyve* magyar, német és francia kiadása azóta bejárta a világot és hatékony segítséget nyújt az emberi lelkiismeret ébresztésében.¹ M. Gy.

¹ Az eredeti levelek a szerző birtokában.